

Máilmmi oskkut

Oahppogirji nuoraidskuvlii

Roald E. Kristiansen

ČállidLágádus

Roald E. Kristiansen

Máilmmi oskkut

ČálliidLágádus vuodđudus – ForfatternesForlag stiftelse
Pb 140, NO-9735 Kárášjohka-Karasjok
E-mail: poasta@calliidlagadus.org
post@forfatternesforlag.org

ČálliidLágádusa 2004-2005 doaimmahusgoddi:
Harald Gaski, mag.art.,1. amanuensa
Aage Solbakk. cand. philol., historihkkár
Lena Kappfjell, cand. mag., MA-studeanta
Torkel Rasmussen, cand. mag., allaskuvlalektor
John T. Solbakk, cand.philol., dokumentarista

Dán almmuhusa bargguid suodjalit vuoignaduodjelága njuolggadusat.
ČálliidLágádusa ja čálliid sierra lobi haga lea buotlágan gáhppálatráhkadeapmi
ja geavahanvárás dahkan, dušše lohpi dan muddui maid láhka suovvá, dahje
soahpamušain Sámi kopijain, sámi vuoignaduoji vuoigatvuodoamasteaddjiid
beroštusásahus. Lobihis dahje soahpamuša haga ávkkohallan sáhtta mielddis-
buktit buhtadangeatnegasvuoda ja gáhppálagaid sisageassima, ja sáhtta
ránggáštuvvot sáhkuin dahje giddagasain.

(©) Čálli/doaimmaheaddji ja ČálliidLágádus 2004
Sámás heivehan: Berit Margrethe Oskal
Hábmen ja gráfalaš bargu: Minna Saastamoinen
Deaddilan: Ykkös-Offset, Vaasa

Oahppogirjji lea ruhtadan Sámediggi Norggas.

ISBN 82-92044-16-7

Roald E. Kristiansen

Máilmmi oskkut

Oahppogirji nuoraidskuvlii

Sámás:
Berit Margrethe Oskal

Doaimmaheaddji:
Aage Solbakk

ČálliidLágádus
2004

Álgosátni

Máilmmi oskkut lea goalmmát girji oskkuid fáddágirjeráiddus mat leat čállon nuoraidskuvladási várás.

Fáddágirjji lea čállán (dárogillii) Tromssa universitehta religiuvdna-diehtaga 1. amanuensis Roald E. Kristiansen, ja sámegillii lea jorgalan Berit Margrethe Oskal.

Sámedikki oahpahuossodat lea ruhtadan girjji ráhkadeami ja almuheami.

Deanus, golggotmánus 2004

Aage Solbakk

lágádusdoaimmaheadji

Sisdoallu

Álgosátni	4
Mii lea osku?	7
Juvddálašvuolta	8
Gii lea juvddálaš?	8
Juvddálašvuoda historjjás	8
Juvddálaš osku ja kultuvra	13
Juvddálaš osku ja oahppa	14
Juvddálaš basit	16
Váttis áiggit	19
Messiás	21
Juvddálašvuoda váldosuorggit	21
Isláma	23
Gii lea musliibma?	23
Isláma historjjás	23
Isláma oskkuvuođđu	27
Korána	27
Isláma dáidda	33
Muhtun Koránateavsttat	34
Isláma máilmmis ja Norggas	35
Hinduisma	36
Gii lea hindu?	36
Hinduisma historjjás	36
Máנגgabealátvuolta ja ovttat	37
Ipmilat	40
Rituálat ja bálvaleapmi	45
Mahatma Gandhi	46
Hinduisma máilmmis ja Norggas	47
Buddhisma	48
Gii lea buddhista?	48
Buddhisma historjjás	48
Buddha geaidnu čuvgehussii	50
Njeallje duohtavuoda	51
Geaidnu ipmárdussii	53
Karma	54
Buddhisma eallinnjuoggadusat	54
Buddhisma ruovttus ja tempelis	55
Buddhisttalaš dáidda	56
Buddhisma máilmmis ja Norggas	57
Dalai Lama	58
Eará oskkolaš árbevierut	61
Nuorta-Asia oskkut	61
Sikhaid osku	64
Jainiid osku	64
Baha'i	65
Okkultisma ja Sáhtánisma	65
Ođđa-šamanisma ja ođđa-báhkinvuolta	67
Ođđaoskkolašvuolta, New Age ja Molssaevttolaš lihkadus	69

Mii lea osku?

Oallugat leat geahččalan defineret mii osku lea. Muhtumat čilgejit ahte osku lea jáhkku vuoiŋjalaš sivdnádusaide, omd. ovttá dahje máŋgga ipmilii. Váttisvuohta dákkár čilgehusain lea ahte dat ii leat álo nu riehta. Buddhismmas ja konfusianismmas eai leat ipmilat dahje vuoiŋjalaš sivdnádusat nu deatalaččat, ja gávdnojit maiddáai olu juvdálaččat, hindut ja risttalaččat geat oaivvildit ahte ateisma maid lea osku. Dát fas čujuha eará váttisvuhtii: ovttá ja seamma oskku sáhttá doahttalit hui iešguđetge ládje. Ii dat ge leat mihkkege erenoamážiid ahte olbmuiŋn geat gullet seamma oskkolaš árbevrrui, sáhttet leat mihá stuorát erohusat go olbmuiŋn geain lea iešguđetlágán oskkolaš duogáš. Oktavuohta manná oskkolaš rájiid rastá ja guđege oskku siskkobealde leat olu iešguđetlágán bealit. Dasa lassin rivdet oskkut ja vuogit áiggi mielde. Vuohki mot oskku ipmirdit ja čuovvut dán áigge, ii dárbbas leat seammá go mot dan ipmirdedje ja čuvvo 2-300 jagi dás ovdal.

Go galgat guorahallat oskkuid *oskkudiedálaš* bealis, de lea osku duohtavuohta dakkár ášši maid mii eat árvoštala. Dat mii lea guovddážiis, lea mot oskkolaččat ieža ipmirdit ja doahttalit oskku. Oskkuid sáhttá guorahallat máŋggaládje, ja vástádusat maid oazžut go jearrat mii osku *lea*, vulget das mot mii jearrat. Mii sáhttit omd. jearrat muhtun oskku sisdoalu birra, dan historjjálaš šaddama ja ovdáneami birra, makkár rituálat čađahuvvojit ja maid dat mearkašit, oskku ja servodaga oktavuođa birra – ja olu eará áššiid. Dat maid mii ipmirdit “oskkuin”, vulgá das guđe bealis mii geahččat oskku, ja danne eat oáččo goassege dušše ovttá vástádusa dasa mii osku lea.

Olu olbmuide lea osku hirbmat persovnnalaš ášši. Osku addá čovdosa eallima čiekŋaleamos áššiide: geat mii leat, gos mii boahtit ja maid galgat dahkat iežamet eallimiin. Olbmuide geat beroštit dákkár áššiin, šaddá osku hui deatalaš ja lagas ášši. Earát fas eai leat nu čadnon dákkár áššiide, eai goit buot áigodagain eallimis. Dalle šaddá osku juoga masa gullá danne go lea riegádan dihto kultuvrii gos dihto oskkolaš árbevierru lea guovddážiis. Mii osku lea, vulgá danne maiddáai das maid guhtege jurddaša eallima ulbmila ja vuorbba birra. Go galgat guorahallat oskkuid ja ipmirdit daid, de lea danne deatalaš čájehit sihke rabasvuoda ja sáhkkivuoda, seammás go čájehit ahte mii doahttalit dan ovttaskas oskku – ja olbmuid vuogitvuoda oskut maid háliidežžet eallima olu jearaldagaid dáfus, leaš dal ieš ovttaoaivilis dahje ii.

Juvddálašvuohta

Gii lea juvddálaš?

Leat guokte vuogi gávnnaht vástádusa jearaldahkii ahte *gii* lea juvddálaš. Okta vuohki lea dadjat ahte: *juvddálaš lea dakkár olmmoš geas lea juvddálaš eadni*. Dát gohčoduvvo *etnalaš* definišuvdnan danne go guoskkaha dan ahte gii gullá juvddálaš álbmogii. Nubbi vuohki lea dadjat ahte: *juvddálaš lea dakkár olmmoš gii čuovvu juvddálaš oskku*. Dát lea *oskkolaš* definišuvdna. Dán jovkui rehkenastit sin geat dahket jorgalusa (konverterejit) juvddálaš oskui.

Eai buot etnalaš juvddálaččat leat religiovnalaš oskkolaččat. Vuohki mot juvddálašvuohta čađahuvvo oskun, rievddada. Dat mii lea deatalaš, lea ahte guhtege dovda iežas oassin dan historjjálaš oktavuođas mii juvddálaččain lea leamaš áiggiid čađa, ja mii vuolgá patriárkkas Abrahamas. Lea dán oktasašvuođa historjá mii muitaluvvo juvddálašvuođa bassi čállagiin.

Dávvetnásti lea juvddálaččaid dovdomearka.

Juvddálašvuođa historjjás

Sihke etnalaš ja oskkolaš juvddálaččaide lea *historjá* mávssolaš. Oskkolaš oskkolaččat atnet historjjá mitalussan das mot lpmil lea válljen alces dihto álbmoga ja addán sidjiide dan erenoamáš doaimma ahte čuovvut lpmila báhkoma duođaštussan eará olbmuide. Dát historjá sisttisoallá olu vuostegieđageavvama ja geahččalusaid juvddálaš álbmogii, muhto deattuha dan mot lpmil lea álo leamaš oskkáldas ja lea birgehán álbmoga áiggiid čađa. Lea dát historjá mii álgá *patriárkaáiggiin*.

Patriárkaáigi

Juvddálaš historjá álgá mitalusain Abrahamas birra. Son galgá leat eallán sullii 3000 jagi dás ovdal. Movssesgirjiin (maid juvddálaččat gohčodit *Tora*, hebrealaš sátni mii mearkkaša Láhka dahje Oahppa), mitaluvvo ahte Abraham orui Ur nammasaš gávpogis. Dán báikki gávdnat dál Iráka lulágeahčen. Toras mitaluvvo ahte lpmil gohčui Abrahamas váldit mielde iežas bearraša ja buot iežas opmodaga ja vuolgit dan báikái gosa lpmil su láidesta. Go ledje guhká mátkkoštan, de bohte muhtun guvlui mii dál gohčoduvvo Israelan dahje Palestiinán. Dohko ásaiduvai son ja su sohka. Abraham lei vuosttaš *patriárka*, mii mearkkaša *bearašoaivámuš*. Dán sáhtá buohtastahtit sámegiela sániin isit, dahje siidda-isit.

Abraham oaččui ovttá bártne iežas eamidiin Sáráin. Su namma šattai *Issát*. Toras (1. Mos 22) muitaluvo ahte lpmil muhtomin gohčui Abrahamá oaffaruššat Issáha. Abraham válddii Issáha mielde muhtun várrečohkkii gosa son huksii áltára ja bijai Issáha boaldinoaffarin dola nala. Juste go Abraham loktii niibbi njuovvan dihte bártne, de gulai son jiena. Lei lpmil guhte dajai Abrahamii ahte son ii galgga sorbmet Issáha. Lei geahččalan dihte Abrahamá gulolašvuoda ahte lei addán sutnje dán surgadis doaimma. Dan sadjái go oaffaruššat iežas áidna bártne, galggai son oaffaruššat fiercca mii lei miestagis gitta das lahka. Issát beasai danne eallit ja šattai nubbin patriárkan. Son oaččui guokte bártne iežas eamidiin Rebekkein, Jakob ja Esau. Toras muitaluvo mot boarraset bárdne, Esau, vuvddii iežas vuosttašriegádeami vuogatuodaid nuorat vielljasis máli ovddas nu ahte Jakob šattai dat guhte doalvvui árbbi viidáseappot.

Issáha bárdne Jakob šattai dasto goalmát patriárka. Son oaččui 12 bártne iežas eamidiin Rakeliin. Nuoramusa namma lei Benjamin. Toras muitaluvo ahte su boarraset vieljat gáđaštišgohte su, ja vuvde su muhtun šlávvagávppašeddjiide. Sii válde su mielde Egyptii gos vuvde su viidáseappot. Benjaminas lei sihke lihku ja čehppodat, ja muhtun áiggi maŋŋel šattai son okta dain njunuš politihkalaš jodiheaddjiin Egypta-riikkas.

Dan áiggis go Benjamin lei šaddan fámoláš olmmájin Egyptas, muitala Tora ahte šattai nealgi Palestiinnás gos Jakob ja su bearaš orui. Sii mearridedje báhtarit Egyptii. Doppe gávnnai Benjamin sin ja válddii fuola bearrašistis vaikko su vieljat ledje fastit suinna meannudan. Dan rájes ásaiduvai Jakob ja su sohka Egyptii, ja áiggi mielde šadde su maŋisboahttit stuora álbmogin.

Movsses ja báhtareapmi Egyptas

Patriárkkas Jakobis lei maiddá nubbi namma: *Israel*. Danne gohčoduvvojit su maŋisboahttit *Israela mánnán*. Maŋŋel go ledje orron Egyptas máŋga čuođi jagi, de muitala Tora ahte Egyptii bođii odđa politihkalaš jodiheaddji. Su gohčodedje *Faraon*, ja muitaluvo ahte su stuorámuš beroštupmi lei geavahit Israela mánáid šlávabargin iežas huksenprošeavttaid oktavuodas.

Dasto muitaluvo ahte egyptalaš prinseassa lei muhtun beaivvi Nilen-eanus vuojadeame. Doppe son gávnnai unna bártnáža mii govddodii eanus hoáššebumbás. Son árkálmastti su badjelli, muhto danne go bártnáš lei nu nuorat, de dárbbášii čižžemielkki. Dát čovdojuvvui dainnaláigiin ahte bártnáža iežas juvddalaš eadni válljejuvvui heivvolaš njamaheaddjin. Bártnáš navdojuvvui Movssesin ja son bajásšattai egyptalaš gonagashoavas.

Movsset njiedjain Sinai-váris
geađgetávvaliin.

Nuorra olmmájin bođii son muhtun beaivvi gazzalaga muhtun egyptalaš vávttain mii lei hui garragieđat Israela mánáid vuostá. Movsses nu suhtai ahte son gottii vávttá, ja dasto šattai ieš báhtarit riikkas vai egyptalaččat eai beassan ránggáštít su. Son manai Sinai-sáttomeahccái ja muhtun áigge geahčen gávnnaí bearraša mii árk-kálmasttii su badjelii. Son náitalii ovttain dán bearraša nieiddain ja oaččui barggu sávzaguođoheadjin. Muhtun beaivvi go lei guođoheame, fuomášii son buolli lánjá. Tora muitala ahte lei lpmil guhte čuorvvui su gohččun dihte su muhtun doibmii: son galggai máhccat Egyptii ja doppe galggai son láidestít olles Israela álbmoga olggos Egyptas!

Sus lei váttis deaivvadeapmi Faraoin go galggai bivdit lobi guođđit Egypta, muhto loahpas goit oaččui lobi. Dakka maŋnelaš gáhta-gođii Farao ja gohčui soahteveaga vuolgít sin maŋŋái. Israela mánát

ledje juo ollen dearvan Ruksesmeara rastá, muhto go Farao veahka geahččalii seamma geainnu guorrat, de sii eai lihkostuvvan ja heavvanedje merrii.

Go ledje muhtun áiggi vádjolan sáttomeahcis, de jovde olbmot Sinai-várrái. Sii bisánedje várrevielái ja Movsses giccui várrečohkkii rohkadallat Ipmilii. Go son lei doppe, de attii Ipmil sutnje guokte geađgetávvala gos čuoččui maid olbmot galge dahkat jus háliidedje Ipmila veahkehit ja várjalit sin. Dát soahpamuš gohčuduvvui *lihttun* ja dat mii čuoččui čállojuvvon dáin geađgetávvaliin, lea dat maid mii gohčodit *10 báhkkomin*. Go ledje vuostáiváldán báhkkomiid Sinai-váris ja dohkkehan lihtu Ipmiliin, jotke olbmot mátkki dan riikii gos sin máttut – *patriárkkat* – bohte. Dát riika oaččui seamma nama go sin maŋemus patriárka: *Israel*. Olu rahčamušaid maŋjel lihkostuvve sii ásaiduvvat dohko, muhto sii šadde soahat garrasit singuin geat orro doppe.

Birrašiid jagi 1000 o. Kr. áсахuvvui vuosttaš iešheanalaš gonagasváldi ja *Dávvet* šattai vuosttaš gonagassan. Su bárdni *Salomo* šattai čuovvovaš gonagas. Ođđa oaivegávpogii Jerusalemii huksejedje sii šloahta gonagassii ja tempela gos sáhtte oaffaruššat Ipmilii ja doallat ipmilbálvalusaid.

Israel ja ránnjáálbmogat

Gonagasváldi Israel lei unna riikkaš ja ledje olu vašálaččat birra. Guhká birgehalai riika vašálaččaiguin, muhto 700-logus ilmmat váralaš fápmoriika davvin, Assyria. Jagis 722 ovdal min áigerehkenastima vuollástedje assyralaš soahtehearrát davit oasi Israelas. Riikka lulit guovllus, mii gohčoduvvui Judean, nagodedje Israela mánát doalahit iežaset iešmearridanválddi vel moadde čuođi jagi dassáži go Babylon beasai oaivámuš politihkalaš váldin. Sii vuollástedje Judea jagis 587. Oaivegávpot Jerusalem billistuvvui ja oallugat álbmoga oskkolaš ja politihkalaš jođiheddjiin dolvojuvvojedje Babylonii gos sii orro sullii 40 jagi. Dalle lei Babylon massán eatnasa iežas ovdeš válddis persialaš gonagassii. Su namma lei Kyros ja son attii álbmogii lobi máhccat fas iežaset ruovtturiikii.

Áigi go ledje Babylonas, rievdadii olu Israela mánáide. Omd. ii lean Israela mánáin šat tempel Jerusalemis gos besse oaffaruššat. Dát dagahii ahte sin osku rievddai. Dál ii lean šat nu mávssolaš oaffaruššat elliid, muhto baicca guldalit báhpaid go sárdnidedje Ipmila dáhtus olbmuid ektui ja das mot sii galge eallit. Go tempel lei jávkan, de dárbašišgohte ođđalágán ipmilviesu. Dát šattai *synagoga*, ja dáinna namain gohčodit juvddálaččat ain dan vistti gos dollet ipmil-

bálvalusaid. Synagogii čoahkkanedje juvddálaččat rohkadalla ja lávlut, ja gullat go čálaoahppavaččat muitalledje mot galgá eallit riehta.

Maŋnel go juvddálaččat ledje máhccan iežaset riikii, elle olbmot ráfis muhtun áigge dassáži go ođđa fápmoriika vuollástii riikka. Ledje greikkalaččat mat válde badjelasaset fámu jagis 333 o. Kr. Mángii geahččaledje juvddálaččat vuostálastit greikkalaš stivrra. Muittut das mii dáhpáhuvai dákkár vuostálastimiid oktavuodas, leat ain eallime juvddálaš árbevierus. Romalaččat ledje čuoovvovaččat geat válde fámu greikkalaččaid maŋis, ja Palestiiná váldui romalaš stuorariikka searvá sierra provinsan. Juvddálaččat geahččaledje vuostálastit sin jagis 70 maŋnel min áigerehkenastima álggu, muhto sii vuoittahalle garrasit. Ođđa tempel maid juvddálaččat ledje huksen maŋnel go besse ruoktot fánjavuodas Babylonas, billistuvvui ja riika massii ma-

Go juvddálaččat bohte ruoktot Babylonas, de galggai Jerusalem ja dan tempel fas huksejuvvot ođđasit.

ņemus osiid iežas iešheanalašvuodas. Easka measta 2000 jagi maņņel, 1948:s, ásahuvvui Israel fas iešheanalaš stáhtan.

Juvddálaš osku ja kultuvra

Dat ahte juvddálaččat masse iežaset riikka ja iešráđđema, dagahii ahte juvddálaš *osku* šattai vel mávssolaččat. Šattai vuosttažettiin osku mii čanai juvddálaččaid oktii oktan álbmogin vaikko orro ge mángga riikkas. *Synagoga* šattai deatalaš juvddálaš álbmoga čoakkalmasviessun. Doppe dolle sii ipmilbálvalusaid ja ožžo oahpahusa das maid mearkkaša eallit juvddálažžan. Vuohki mot huksejedje synagogaid, lea váikkuhuvvon daid báikkiid kultuvrras gosa juvddálaččat leat ásaiduvvan, muhto juoga lea oktasaš. Synagogas lea álo skábe (*árka*) gosa Tora-rullat leat vurkejuvvon gokčasa duohkái. Árkka bajil heangá čuovga mii álo lea cahkkehuvvon muittuhan dihte ol-

Synagoga šattai deatalaš juvddálaš álbmoga čoakkalmasviessun. Sárvgus 1400-logus.

bmuide ahte Ipmil lea lahka. Lanja guovddážiis lea aládus. Dás jođihit searvegotti rohkosiin ja lávlumiin, ja dás lohket bassi čállagiid. Synagogas lea dábálaččat sierra lohkanlatnja gos sáhtá guorahallat čállagiid ja ságastallat daid dulkomiid.

Juvddálaččaide leat bassi čállagat álo leamaš mávssolaččat.

Rabbiinnat dulkojedje bargguid ja čálle daid girjiide. Vuosttaš dákkár girji gohčoduvvui *Misjnja*. Das ledje iešguđetge rabbiinnaid iešguđetlágán cealkámušat dan vuosttaš guovtti čuohtejagis mmá (maŋjel min áigerehkenastima álggu). Girji čállojuvvui Galileas sullii jagis 220 mmá.

Juvddálaš osku ja oahppa

Juvddálaš osku guovddážiis lea osku ovttá Ipmilii. Oskkudovddastus lea ná: *Gula Israel! Hearrá, min Ipmil, Hearrá lea okta.* (5. Mos 6,4). Go juvddálaččat rohkadallet Ipmilii, lea dát sihke vuosttaš ja maŋemus cealkka rohkosis. Osku ovttá Ipmilii mielddisbuktá osku dasa ahte Ipmil lea agálaš ja lea sivdnidan buot mii lea. Juvddálaččat rohkadallet álo njuolga Ipmilii, muhto várrogasvuodain eai daja goassege Ipmila nama, *Jahve*. Dan sadjái dadjet earáládje nu go omd. “Hearrá” (hebrealaš gillii: “Adonaj”) dahje dušše “Namma” (mii hebrealaš gillii daddjojuvvo “ha-Shem”).

Israela historjá lea hui mávssolaš juvddálaš oskkus. Deatalaččamus dáhpáhus dán historjjás lea go álbmot lei čoahkis Movssesa fárus Sinai-váris. Láhka maid Movsses dalle oačču Ipmilis, lea juvddálaš osku vuodđun, ja 10 báhkkoma leat oassin dán lágas. Báhkkomiid lassin leat lágas olu njuolggadusat das mot olbmot galget eallit riehta guhtet guimmiideasetguin ja eará olbmuiguin, ja mot rievttis ipmilbálvaleapmi galgá leat. Juvddálaččat atnet iežaset *válljejuvvon álbmogin*, ii fal danne go leat buorebut go earát, muhto go sis lea erenoamáš doaimma eatnamis: vihtanuššat dan ovttá duohta Ipmila. Go ellet riehta Ipmila báhkkomiid mielde nu go čuožžu čállojuvvon *Toras*, de vihtanuššet juvddálaččat oskkuset. Danne lea buot juvddálaččain oskkolaš geatnegasvuohka guorahallat juvddálaš álbmoga historjjá.

Juvddálaččat oaivildit ahte olbmot leat riegádan friddja dáhtuin. Buot olbmot, leaš dal juvddálaš dahje ii, sáhttet bargat sihke buori ja bahá. Juvddálaččaide lea Tora olbmo deatalaččamus bagadalli sihke oskkolaš ja geavtlaš áššiin, muhto gávdnojit maiddá eará čállagat. Muhtun čálačoakkáldat mii gohčoduvvo *Profehtat* giedahallá Israela historjjá ja muitala riikka ja álbmoga vuorbbi birra. Goalmmát čálačoakkáldat gohčoduvvo njuolgut *Čállagat* ja das leat olu lávlagat ja rohkosat.

Tora-rulla.
Tora hebreálaš gillii.

Čálalaš Tora lassin Biibbalis rehkenastet juvddálaččat maidái “njálmmálaš Tora”. Njálmmálaš Tora lea *rabbiinnaid* dulkomat čálalaš Tora dáfus. Dát dulkomat leat dahkkon danne go áiggi mielde badjánit ođđa dilít váttisvuođaiquin mat gáibidit earálágán vástádusaid go ovdal ledje. Njálmmálaš Tora čohkkejuvvui jagis 150 mmá čálačoakkáldagaide mat gohčoduvvojti *Mishna* ja *Talmud*. Biibbala bálddas lea Talmud juvddálaččaid deahtalaččamus girji – dahje galggašeimmet

várra dadjat girjjit, danne go Talmud lea hui stuoris. Vuosttaš Talmud-deaddileamis 1523:s leat olles 18 girjji! Dáin girjjiin leat guorahallamat báhkкомиid ja njuolggadusaid dáfus, mot galgá eallit riekta lpmila dáhtu mielde, ja olu mitalusat ja bassimáidnasat juvddálaš historjás.

Juvddálaš basit

Juvddálaččaid historjá lea sihke dramáhtalaš ja gelddolaš. Dát historjá lea eambo go dušše boares muittut juvddálaččaide. Historjá geardduhuvvo jeavddalaččat sihke ruovttuin ja synagogas, erenoamážit daid olu juvddálaš basiid oktavuodas.

Sábbát: bassebeaivi

Juvddálaš bassebeaivi gohčoduvvo hebrealaš gillii *shabbat* ja ávvuduvvo lávvordagaid. Dat lea namuhuvvon dan logi báhkkomis: “Ane muittus ahte don bassin anát vuoiŋadanbeaivvi”. Sábbát galgá muittuhit juvddálaččaide dan lihtu mii lea lpmila ja olbmuid gaskka, ja ahte lpmil attii Lága Movssesii Sinai-váris. Beaivi ávvuduvvo maiddái muittin dihte ahte guđa beaivvi sivdnideami maŋgel vuoiŋastii lpmil dan čihččet beaivvi, sábbáha.

Juvddálaččat álggahit sábbátávvudeami bearjadaga juo go beaivváš luoitáda. Dalle ii galgga šat rumašlaš bargguid bargat. Oalugat mannet synagogai bearjateahkeda. Go ollejit fas ruoktot, de cahkkeha bearaš sábbátčuovgga ja rohkadallá. Dasto boradit feastamállásiid. Olu bearrašat lávlot ja lohket bihtáid dain bassi čállagiin.

Lávvordat ovdalgaskabeaivvi lea ipmilbálvalus synagogas čála-lohkamiin, rohkosiin ja lávlumiin. Visot synagogain lea stuora Tora-rulla maid vurkkodit sierra skábes. Ipmilbálvalusa oktavuodas váldet Tora olggos ja guottašit dan birra. Dasto biddjo Tora lohkanbeavdái ja čoakkalmasjođiheadji lohka das bihtá. Dasto gohččojuvvojit čieža olbmá boahit buressivdnidit lohkama ja dasto lohket bihtá profeta-girjjiin. Loahpas loktejuvvo Tora-rulla bajás, gissojuvvo čoahkkái ja biddjojuvvo fas skábii ovdal go ipmilbálvalus joatká.

Pesach: beassášmeassut

Juvddálaš beassážat ávvuduvvojit olles vahku muittin dihte juvddálaččaid báhtareami Egyptas dalle go guđde iežaset šlávabarggu máhc-can dihte ruovtturiikii Israelii. Dát lei dat riika maid lpmil lei lohpidan Abrahamii ja mii galgai leat sin ruoktu.

Nu guhká go leat beassášmeassut, de galget olbmot borrat “suvrrakehtes láibbi” (omd. jeasttahis láibbi). Dát lea muitin dihte dan áiggi go Movsses šiehtadalai Faraoin beassat vuolgjit. Buohkat fertejedje leat gergosat johttát oanehis áiggis, ja danne ii lean áigi vuordit dassáži go dábálaš láibi lei gárvvis. Ovdal beassážiid lea deatalaš bassat viesu. Juvddálaš beassážiid deatalaččamus beaivi lea basiid vuosttaš eahket. Dalle borada bearaš feastamállásiid. Ovdal go boradit, de leat muhtun vierut maid ferte čuovvut: galgá lohkat dihto čálabáikkiid Toras ja lálvut lálvagiid. Beavddis leat biepmut mat galget muittuhit dan mii dáhpáhuvai dalle go guđde Egypta: bahča urtasat muittuhit daid váttis jagiid Farao vuollásažžan. Lábbábiergu muittuha mátkki mihtu, Jerusalema tempela.

Rosh Hashana (ođđabeaifeasta) ja Jom Kippur (buorádusbeaivi)

Juvddálaš árbevierus leat olles njeallje ođđabeaifeasta. Okta dain lea Rosh Hashana ja gohčoduvvo maiddái “básunčuodjanbeaivin” (3. Mos 23, 24). Dán beaivi vuodđun lea jurdda Ipmila duomu birra, danne go dán beaivi gáibida Ipmil čilgehusa olbmuin ja našuvnnain. Danne galget basit muittuhit man deatalaš lea riehta eallit Ipmila lága mielde.

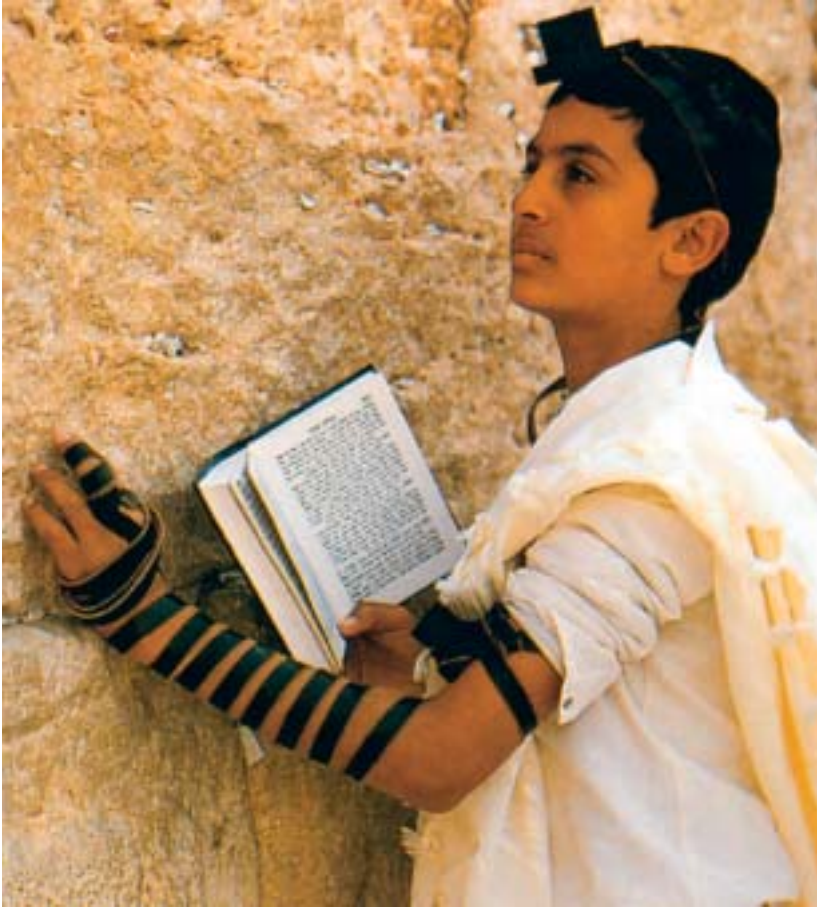
Rosh Hashana bistá guokte beaivi. Ipmilbálvalusas synagogas muittuhit mot Ipmil lea várjalan olbmuid. Ipmilbálvalusa loahpas bosot básuvnnain. Dát govvida duomu beaivi ja dan mii sáhttá dáhpáhuvvat jus ii eale riehta.

Rosh Hashana maŋŋel čuvvot 10 beaivi go guhtege galgá jurddašit mot son eallá, danne go daid beivviid mearrida Ipmil geat galget čállojuvvot Eallima girjái. Go dát beavvit leat vássán, de bohtet *Jom Kippur*-basit, buorádusbeaivi. Dalle galgá rohkadallat ándagassii addojumi sudduidis ovddas ipmilbálvalusa oktavuodas synagogas ja lohkat Čállagis giittusoaffarin Ipmila árbmugasvuoda ovddas. Loahpas lea básunčuodjan ja buohkat dearvвахuvvojit beassášmeassuid sániiguin: “Boahte jagi Jerusalemis!”

Sukkot: lastabartameassut

Dáid meassuid ávvudit čieža beaivi muitin dihte dan áiggi go Israela mánát vánddardedje sáttomeahcis 40 jagi Movssesa fárus, gitta dassáži go bohte dan lohpiduvvon riikii, Israelii. Dán áiggis orro olbmot oakse- ja lastabarttain, ii sis lean fásta orrunsadji.

Basit ávvuduvvojit dan bokte ahte huksejit lastabartta (*sukka* hebrealaš gillii) gilvvagárdái dahje verándii. Bartta dáhkki galgá leat

Bar Mitzvah-bárdni.

ovssiin ja lasttain danne go galgá sáhttit oaidnit almmi ja násttiid dan čađa. Lea dábálaš ahte bearaš borrá muhtun borramiid lastabartta siste, ja muhtomin ođđet doppe ija. Basit galget muittuhit juvddálaččaid sin iežaset vuorbbi birra mii dávjá lea leamaš váttis, muhto maid-dái ahte lpmil goitge berošta sis.

lpmilbálvalusas basiid maŋemus beaivvi manná searvegoddi ráidun synagogii seammás go Tora-rullat leat lohkanbeavddis dahje guddojuvvojit sisa ráiddus. Ráidováccidettiin lávlu searvegoddi *hosanna*. Dát lea lpmila máidnun hebrealaš gillii mii mearkkaša: “atte midjiide bestojumi”.

Hanukka: vihanmeassut

Dat meassut mat gohčoduvvojit *hanukkan*, ávvuduvvojit gávccii beaivvi juovlamánus. Dat galgá ee. muittuhit juvddálaččaid dan go Jerusalema tempel vihanuvvui ođđasit 2. jahkečuodis omá. Dalle fertii tempel vihanuvvot ođđasit maŋgel go gonagasat maid greikkalaččat ledje bidjan ráđđet Israela badjel, ledje basuhuhtán tempela. Sii dáhtto

juvddálaččaid čuoovvuohtit sin oskku ja gilde juvddálaččaid čuoovvumis Movsseslága. Sii ceggejedje maiddái bácci greikkalaš Zevs-ipmilis Jerusalem tempelii. Dán atne juvddálaččat bilkun Ipmila vuostá ja šadde garra riiddut dan amas stivrra vuostá riikkas. Vuostálastit mat gohčoduvvojedje *makkabeerin* (*makkabi* mearkkaša “veažir”), vuite mángii gonagasa soahteveaga badjel ja nagodedje loahpas fas váldit Jerusalema iežaset háldui. Go dat lei dahkkon, de njeide sii Zevs-bácci tempelis ja vihahedje tempela ođđasit Ipmilii gudnin. *Hanukka* mearkkaša “vihaheapmi” ja ávvuvuovo dán dáhpáhusa muitun.

Bar Mitzvah

Bar Mitzvah leat basit goas ávvudit bártneid geat devdet 13 jagi ja geat galget rehkenastojuvvot rávisolmmožin oskkolaš oktavuodas. Šaddat rávisolmmožin mielddisbuktá ahte dan rájes lea alddis ovdasvástádus iežas válljemiid ja daguid dáfus. Vástideaddji basit nieiddaid dáfus gohčoduvvo Bat Mitzvah, muhto dán eai ávvut buot juvddálaččat. Ovdal go rituála čađahuvvo synagogas, lea bárdni dahje nieida ožžon oskkuoahpahusa muhtun rabbiinnas. Rituála oktavuođas gohččojuvvo dasto synagoga ovdageahčái lohkat bihtá Toras hebrealaš gillii.

Váttis áiggit

Romalašriikka áigge vávje dávjá juvddálaččaid danne go sii doalahedje nu nannosit iežaset oskkus ja dainnaláigiin hástaledje Keaisára máidnuma. Dat dagahii ahte sii muhtomin vásihedje *progomaid* (god-dalemiid). Go risttalaš girku beasai fápmui 300-logus, de bohte risttalaččaid ja juvddálaččaid dološ vuostelasvuodát oidnosii. Olu risttalaččat sivahalle juvddálaččaid goddán Jesusa. Go juvddálaččat biehttaledje Kristusa, de oaivviledje oallugat ahte Ipmil lei hilgon juvddálaččaid ja ahte stáhtas danne lei sihke riekti ja geatnegasvuohta vuostálastit juvddálaččaid. 500-logus dahkkojuvvojedje juvddálaččat vuolit dási olmmožin, geat eai beassan almmolaš ámmáhiidda, ja lei jápminránggáštus jus hüksii synagogaid. Vaikko muhtun risttalaččat várejedje juvddálaš oaguheami vuostá, omd. Bernhard av Clairvaux (1100-logus), de ledje dákkár anti-semihalaš guottut mat ledje gaskaáiggi ruossagárgideami vuodđun ja maŋemus čuohtejagiid juvddálašogohallan vuodđun Eurohpas. Ogohallamat ledje áigodagaid mielde ja sáhtte leat hui veahkaválddálaččat. 1800-logu loahpageahčen badjánii juvddálaččaid gaskkas lihkadus maid Theodor Herzl jođihii ásahan dihte ođđa juvddálaš stáhta Palestiinái. Dainna lihkostuvve easka 1948:s maŋjel go sullii 6 miljovna juvddálačča

Theodor Herzl (1860-1904).

Juvddálaččaid doarrádallanhistorj-
jás. Juvddálaččat boldjuvvojit.
Duisikka muorravajus 1400-logu
loahpas.

ledje goddojuvvon Duisikka konsentrašuvdnaleairrain 2. máilmmesoa-
đi vuolde. Dát dagai guokte goalmádasoasi Eurohpa juvddálaččain.
Anti-semittisma (juvddálašvašši) geavahuvvui nazi-áigge Duisikkas
cealkit olles álbmoga heajubun ja eahpeháliiduvvon olmmožin.

Maidái Norggas atne juvddálaččaid guhká heajubun. Go Norga
oaččui iežas vuodđolága 1814:s, de lei das mielde mearrádus ahte
juvddálaččat eai galgga beassat riikii. Láhka šattai garra digaštallan-
fáddán 1840-logus. Diktejeaddji Henrik Wergeland barggai garrasit
oažžut mearrádusa sihkojuvvot, ja 1851:s váldjuvvo dat eret. Alm-
matge eai lean olu juvddálaččat geat ásaiduvve Norgii – eanemusat
eai lean báljo 2000 olbmo ge. Maŋŋel 2. máilmmesoađi lei dát lohku
njiedjan sullii 550 olbmui. Dál leat Norgga juvddálaččat miellahtut
Mosaisttalaš Oskkuservodagas mii ásahuvvui 1892:s ja mas leat
guokte searvegotti, okta Oslos ja okta Troandimis.

Messiás

Juvddálaččaid doarrun ceavzit álbmogin lea álo leamaš váttis. Dat álggii doarrumiin vuollástit dan lohpiduvvon riikka Movssesa ja Josva jodiheami vuolde. Dat jotkkii doarrumiin iešguđetge stuorafámuid vuostá biibbalaš ággis, ja lea bistán gitta min iežamet áigái. Áidna áigi go Israel lea eallán oadjebasat iežas rájiid siskkobealde, lei dalle go gonagasat Dávvet ja Salomo stivriiga easkaásahuvvon Israel-stáhta 900-logus omá. Dát Israela stuoravuođa áigi lea ožžon hui mávssolaš mearkkašumi juvddálaččaide, ja oallugat leat vuorddašan ođđa áiggi našuvnnaš bajásčuožžilemiin ja tempela ođđasishukse-miin dohko gos dološ tempel ovdal lei. Sátne *Messiás* mearkkaša “vuoiddaduvvon” ja govvida doaivaga ahte boahtevaš bestojumi gonagas galgá ođđasit hukset Israela nu go lei gonagas Dávveha vuolde.

Juvddálašvuođa váldosuorggit

Juvddálašvuolta lea osku, muhto eai buot juvddálaččat leat oskkolaš olbmot. Sii rehkenastet almmatge iežaset juvddálažžan danne go identifiserejit iežaset juvddálaš kultuvrrain, árbevieruin ja historjjáin. Daid oskkolaš juvddálaččaid gaskkas leat maid stuora erohusat. Okta stuora joavku juvddálaččat gullet dan suorgái mii gohčoduvvo *ortodoksa juvddálašvuolta*. Ortodoksa juvddálaččaid oktasašvuolta lea ahte sii deattuhit dan čálalaš ja njálmálaš *Tora*, ja ahte čuvvot juvddálaš lágaid ja njuolggadusaid. Eanemus konservatiivvalaš ortodoksa joavku gohčoduvvo *ultra-ortodoksan*. Dán jovkui lea hui mávssolaš guorahallat daid bassi čállagiid ja čuovvut daid buot eallima okta-vuođain. Sii leat unnán mielde servodateallimis ja sin lea álki dovdat daid čáhppes gárvvuid bokte. Daid ortodoksa juvddálaččaid nuppi ravddas leat *ođđaáigásaš ortodoksat*. Sis lea positiivvalaš oaidnu ođđaáigásaš servodahkii ja háliidit heivehit árbevieru lágaid ja njuolggadusaid dálá gáibádusaide. Eanas Norgga juvddálaččat gullet dán suorgái.

Ođastusjuvddálašvuolta lea dakkár suorgi mii lea erenoamážit leavvan USA:s. Sin mielas lea ain eanet mávssolaš heivehit juvddálaš oskku ja árbevieru ođđaáigásaš kultuvrii. Ođastusjuvddálaččain leat nissonrabbiinnat, ja ipmilbálvalusat synagogas muittuhit olu risttalaš ipmilbálvalusaid. Leat dušše ođastusjuvddálaččat geat ávvudit nieiddaid *Bat Mitzvah*.

Ortodoksa juvddálaččain lea erenoamáš suorgi mii gohčoduvo *hassidisman*. Dat lea vuolgán Nuorta-Eurohpas 1700-logus gos muhtun rabbiidna gean gohčodedje Israel Baal Shem Tov (1698-1760), álggahii lihkadusa man lei inspireren espánnja-juvddálaš kultuvrra juvddálaš mystihkka (*kabbala*) 1200-logus. Deatalaččamus hassidismas lea dárkilit čuovvut Ipmila lágaid, muhto biddjojuvvo maiddái stuora deaddu vásáhussii ahte Ipmil lea lahka olbmuid eallimis ja ahte Ipmila ráhkisvuohta galgá báidnit dan vuogi mot mii eallit iežamet lagamusaiguin ovttas. Juvddálaččaid, geat gullet dán suorgái, lea álki dovdat árgabeaivvi dilis danne go sis leat čáhppes reddjot, skávžžát ja guhkes vuovttat beljiid bokte.

Ortodoksa-juvddálaččaid dovdomearka lea čáhppesgárvvut.

Isláma oskku dovdomearka arábalaš čállinvugiin.

Isláma

Gii lea musliibma?

Musliibma lea dakkár olmmoš guhte doahttala isláma oskkudovddastusa: *li leat oktage ipmil Ipmila (Allah) haga, ja Muhammad lea su profehhta*. Sátne “isláma” mearkkaša vuolláneapmi, ja musliibma lea dakkár guhte lea jegolaš Ipmiliin ja čuovvu daid lágaid maid Ipmil lea gohččon. Lágat eai gusto dušše olbmuid, muhto juohke dinggii mii lea sivdniduvvon. Olu musliimmat oaivvildit ahte Ipmil stivre buot mii dáhpáhuvvá. Danne musliibma dávjá dadjá loahpas “jus Ipmil dáhttu” (*in sha Allah*) go hupmá boahhteáiggi birra. Ipmila láhka lea isláma mielde čállojuvvon Koránii. Danne lea deatálaš doahttalit Korána.

Isláma historjjás

Musliimmat atnet iežaset oskku agálažžan, dahje danin mii lea leamaš sivdnideami rájes. Danne ii lean profehhta Mohammad guhte ásahii isláma, muhto Ipmil ieš. Muhammad lei dušše dat maŋemus (muhto isláma mielde dat stuorámuš!) profehhta. Oskkuhistorjjálaš oainnus rehkenastit dattetge ahte Muhammad lea oskku ásaheaddji.

Go isláma lea leamaš sivdnádusa rájes, de leat buot olmot rievtti mielde musliimmat. Koránas gávdnat olu muitalusaid mat váldet vuođu juvddálaš (ja risttalaš) sivdnádusmuitalusas. Mii gávdnat omd. muitalusa vuosttaš olbmuid birra, Áttána (isláma vuosttaš profehhta) ja Hawwa (biibbala Eva), sudno guokte bárdni, ja profehhta Nuh (biibbala Noah). Dat mii Korána veršuvnnas lea deatálaš dáid muitalusaid dáfus, lea deattuhit man dárbbášlaš lea jeagadit ja doahttalit Ipmila ja várret dan ránggáštusa vuostá maid sáhtta oazžut jus ii leat jegolaš.

Ibrahim ja Ismail

Juvddálaččaid historjjás lea vuođđun Abraham ja su bárdni Issát, ja isláma vuođđun fas lea Ibrahim bárdni Ismail, gean son oaččui šlávvanissoniin Hadsjariin (biibbala Hagar). Ismail rehkenastojuvvo leat buot arábalaččaid áhčči. Isláma árbevieru mielde oaččui Ibrahim barggu láidestit Hadsjara ja Ismaila arábalaš sáttomeahccái. Doppe galggai son hukset bassivuoda Ipmilii. Dát bassivuohka huksejuvvui dakkár báikái gosa Mekka-gávpot maŋjel vuođđuduvvui. Bassivuohka lea dat mii dán áigge gohčoduvvo *Kaba*. 2. suras Koránas celkojuvvo:

Ja mii leat dahkan Viesu čoahkkananbáikin olbmuid ja ráfáidahton báikin. Váldet Ibrahim saji rohkossadjin! Ja mii dagaimet lihtu Ibrahimain ja Ismailain ahte soai galggaiga ráidnet mu viesu sidjiide geat vázzet birra, geat ohcet dorvvu doppe, ja geat loaiddastit rohkadallat.

Go Ibrahim huksii Ipmila viesu Mekka, de oaččui son almmustuvvot daid rituálaid mat doppe galge čađahuvvot. Dát rituálat ledje dat guokte mátkerituála *umra* ja *hadsj*. Umra mielddisbuktá ahte galgá vuolgit bassivádjoleaddjin Mekka gos galgá vázzit čieža geardde Kaba birra. Hadsj leat rituálat maid ee. galgá čađahit Mekka olggo-bealde gos galgá bálkestet geađggi bácci njeaiga mii govvida neavrri. Geađgebálkesteapmi galgá čájehit ahte biehttala buot mii lea bahá. Koránas čuožžu: “Ibrahim dajai: HERRÁ, daga dán gávppoga oadjebas báikin, ja hehte mu ja mu mánáid gudnejahttimis eahpeipmiliid”.

Musliimmalaš árbevierru muitala mot Ibrahim guđii Hadsjara ja Ismaila sáttomeahccái dan bassi báikái gosa Kaba huskejuvvui. Mañnel go lei guođđán sudno, de rohkadalai son dán rohkosa: “HERRÁ, mun lean guođđán oasi iežan sogas dakkár leahkái gos ii mihkkege šatta, du bassi viesu lahka, HERRÁ, vai soai ovdanbuvttášeigga rohkosa. Divtte olbmuid váimmuid leat buorit sudnuin, ja divtte sudno oazžut šaddosiid maid borrat, ja lehkoska giitevaččat”.

Hadsjaris ja Ismailas lei váttis áigi guovttá sáttomeahcis. Čáhci nogai ii ge lean mihkkege maid borrat. Hadsjar manai dasto lagamus várrái man namma lei Safa, várdán dihte olbmuid, muhto son ii oaidnán maidege. Dasto manai vulos leahkái ja várrái mii lei nuppebealde. Ii doppe ge oaidnán maidege. Čieža geardde giccui son dán guovtti várrái dáinnalágiin. Dát dáhpáhus lea ovttá daid rituálaladđasiid vuodđun maid buot bassivádjoleaddjit galget čađahit go mátkkoštit Mekka. Muitalus Hadsjara ja Ismaila birra joatká dainna mot muhtun engel čájehii sudnuide gos soai gávdnaba čázi. Mañnel bođii olmmošjoavku mii bisánii leahkái sudno lusa ja sii ásaiduvve dohko. Dáinnalágiin vuodđuduvvui Mekka.

Profeta Muhammada eallin

Badjel 2000 jagi mañnel – 500-logus – lei Mekka dakkár báiki man meaddel kamela-karavánat johte dan deatalaš gávpegeainnus Asia ja Eurohpa gaska. Dán gávppogis riegádii Muhammad sullii jagis 570 mmá. Ii leat olu maid mii diehtit su mánnávuodas. Áhčči jámii varra ovdal go son riegádii, ja eadni fas dalle go son lei guđa jahkásaš. Muhammad bajásšattai ádjá luhtte. Mañnel válddii muhtun čeahci su iežas lusa ja oahpahii su karavána-gávppašeaddjin. Son oaččui barg-

Profehta Muhammad ja su guossit:
bassi olbmát ja enġel. Sárggus
1500-logus.

gu giehmánin muhtun rikkis leaskka luhtte, Khadidja. Soai náita-
leigga go Muhammad lei 25 jahkásaš ja Khadidja fas 40 jahkásaš.
Náittosdilli lei lihkolaš ja soai oaččuiga máŋga máná. Bárnit jápme
mánán, muhto nieiddat šadde bajás. Okta sis, Fatima, náitalii
maŋŋel Muhammada vilbeliin, Aliin.

Iežas mátkkiin oačču Muhammad oktavuoda sihke juvddálač-
čaiġuin ja risttalaččaiġuin, ja sin čađa oačču son oskku ahte gávdno
dušše okta lpmil. Jearaldat lpmila birra guoskkahii Muhammada gar-
rasit, ja go son lei sullii 40 jahkásaš, de geassádii son muhtun áigái
muhtun bákte ráigái Mekka olggobealde gávdnan dihte čovdosiid
iežas oskkolaš gažaldagaide. Dát dáhpáhuvai dan mánu mii gohčo-
duvvui *ramadan*. Dát mánnu šattai maŋŋel muslimmaid fástománnun
goas ii galgga borrat beaivvášbadjáneamis beaivvášluoitádeapmái.
Dan bákte ráiggis gosa Muhammad lei mannan, mitaluvvo ahte en-
ġel Gabriel almmustahitii iežas vuosttaš gearde. Leat dát almmustu-
sat mat leat čohkkejuvvon *Korána*-girjái.

Álggos eai lean gallis geat jáhkke go Muhammad mitalii iežas almmustusaid birra. Sii oaivvildedje ahte son fallehii dan oskku mii sis juo lei, ja vuosteháhku sutnje šattai mañázassii nu stuoris ahte dat geat su dorjo, šadde báhtarit gávpogis. Muhtumat sis bisánedje muhtun gávpogii mii mañjel oaččui nama Medina, mii mearkkaša Profeh-ta Gávpot. Riiddut dán gávpogis dahke ahte Muhammad bovdejuvvui dohko čoavdit váttisvuodaid. Muhammad válddii vuostá fálaldaga ja guđii Mekka jagis 622 mmá. Dát jahki rehkenastojuvvo nollan mus-liimmalaš áigerehkenastimis.

Medinas váldui Muhammad bures vuostá. Measta olles gávpot čuovvolii su. Son válddii maiddái mángga eamida. Jiellateamida namma lei Aisha ja lei dušše ovcci jahkásaš go náitaleigga. Son šattai deatalaš diehtogáldun Muhammada eallima dáfus go čohkkegohte dieđuid su birra mañjel go lei jápmán. Mitalus Muhammada birra čállojuvvui girjái ja gohčoduvo *hadith*.

Go Muhammad lei Medinas, de ii lean son dušše sin oskkolaš jođiheaddji, muhto maiddái politihkalaš ja militeara jođiheaddji. Son láidestii iežas čuovvoledjiid mángga soađis Mekka vuostá dassázii go loahpas sohppojuvvui vearjoluotta. Muhtun jagiid mañjel válddii Muhammad badjelasas fámu maiddái Mekkas, ja áiggi mielde šattai olles arábalaš njárga musliimmalaš gehčui.

Mañjel Muhammada

Vaikko Muhammadis ledje mángga eamida, de ii lean sus oktage bárdni. Go son jámii jagis 632, de välljejuvvui su vuohppa Abu Bekr, Aisha áhčči. Abu Bekr oaččui namahusa *kalif* mii mearkkaša sadjásaš. Go son jámii guokte jagi mañjel, de fertii ođđa kalif välljejuvvot. Su namma lei Umar, ja čuovvovaš kalif guhte välljejuvvui, lei Uthman. Kalifa jođiheami vuolde soahtagohte leavvadit isláma. Dat geat háliidedje doalahit iežaset boares oskku, sáhtte dahkat dan veaháš alit vearro-máksima ovddas.

Dat njeallje vuosttaš kalifa leat isláma nuppi váldosuorggi, sunni, mielas ideála jođiheaddjit. Nubbi váldosuorgi, shia, bohciidii go vuostálaste kalifaid välljema. Njealját kalifa mii välljejuvvui, lei Ali. Son lei Muhammada vilbealli ja lei náitalan Fatimain, ovttain Muhammada nieiddain. Shia-musliimmat oaivvildit ahte dušše Ali ja su mañjisboahttiit sáhtte leat oskkolaččaid jođiheaddjit. Ali gottahalai jagis 661 ja välljejuvvui ođđa kalifa mii ii lean bearraša sogas. Danne stuibmidii bárdni Hassan jagis 680. Ledje stuora riiddut Karbalas mii lea dálá Irákas. Dán soađis gottahalai Hassan. Dát soahti lei deatalaš dáhpáhus maid shia-musliimmat ain muittašit. Basit gohčoduvvojit *ashura*.

Abu Bekr, Muhammada vuohppa gii šattai kalifan.

Korána.

Sátni “shia” vuolga árabalaš sánis *shiat Ali* mii mearkaša Ali bellodat. Ali soga jođiheadjit gohčoduvvojedje *imaman*. Shia-musliimmat oaivvildit ahte dušše sis lea riekti dulkot Korána oskkolaččaid ovddas. Maiddái sunni-musliimmat geavahit sáni imam, muhto dalle mearkaša dušše dakkár mii jođiha čoahkkanan oskkolaččaid rohko-sis. Dán áigge leat sunni-musliimmat stuorámuš isláma-joavku (85 %), ja shia-musliimmat leat unnitlogus (15 %). Eanas shia-musliimmaid gávdnat Iránas ja eará stáhtaguovlluin mat leat Irána ránnját.

Isláma oskkuvuodđu

Isláma lea monoteisttalaš osku, dat mearkaša ahte deattuhuvvo garrasit ahte lea dušše okta lpmil, dat buotveagalaš, mii mearrida buot. Olmmoš rehkenastojuvvo buot alimus sivdnádussan. Vel engelat maid gohččojuvvojedje Korána mielde gopmirdit Áttánii. Olbmui lea addon friddja dáhttu: dat sáhtá válljet čuovvu go lpmila dáhtu vai ii. Danne lea buot olbmui ovddasvástáduš iežaset daguide.

Korána

Vuosttaš almmustus mii addui Muhammadii, dáhpáhuvai jagis 610 go son lei 40 jahkásaš, muhto almmustusat jotke dassázii go profeta jámii. Go Muhammad muitalii iežas čuovvoledjjiide almmustusaid birra, de sii ohppe daid bajiloaivve. Muhtumat čállojuvvojedje maid. Dan dahke papyrusbihtáide, kameladávttiide ja geđggiide. Go Muhammad ii máhtán ieš čállit, de fertejedje earát bargat dan barggu. Mañjel go Muhammad jámii, de čohkkejedje visot mii lei čállojuvvon

ja heivehedje daid oktan girjin. Buot maid eai váldán mielde girjái, daid bolde.

Korána lea bassi girji buot musliimmaide. Dan galgá čábbát giedahallat ja bidjat buot eará girjjiid bajábeallái. Dávjá biddjo dat girjehildu bajimussii. Korána lea čállojuvvon arábalašgillii, muhto gávdno maiddá jorgaluvvon eará gielaide. Musliimmat oaivvildit ahte ii lean Muhammad ieš guhte čálii girjji. Korána lea musliimmaide rievtes mánggus almmálaš, agálaš girjjis. Almmálaš agálaš girji gohčoduvvo “Girjji eadnin” (*Umm al-Kitab*) ja lea čállojuvvon arábalašgillii. Son guhte galgá lohkat Ipmila *duohta* sáni, ferte danne oahppat arábalašgiela.

Koránas leat 114 kapihttala mat gohčoduvvojt *suran*. Dat leat lágiduvvon nu ahte guhkimus surat leat girjji álgogeahčen. Sisdoalu dáfus leat eanas bagadallamat das mot galgá eallit, mitalusat Muhammada ja eará profehťaid eallimis, ja makkár lágat galget gustot musliimmalaš servodagas. Dakkár guhte máhtta olles Korána bajil-oaivve, oažžu gudninamahusa *hafiz*.

Vihťta bácci

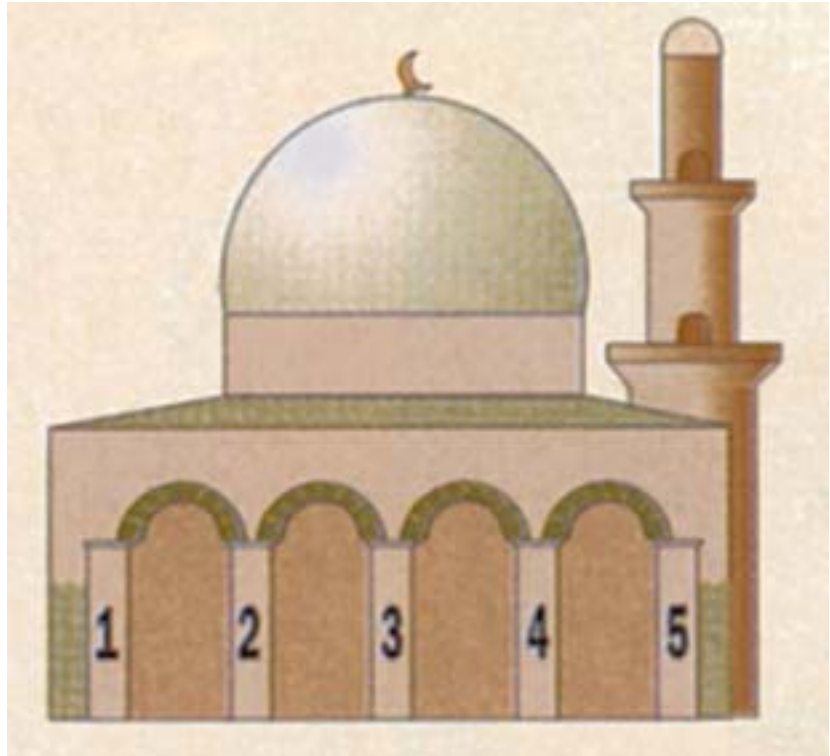
Musliimmain leat viťtta oskkolaš geatnegasvuodá maid ferte ollašuttit jus galgá leat buorre musliibma. Dát geatnegasvuodat gohčoduvvojit dávjá isláma viťtta bázzin ja sisttisdollet:

1. *shahada*: oskkudovddastus
2. *salat*: rohkos
3. *zakat*: oskkolaš divat gefiide
4. *saum*: fástu
5. *hajj*: bassivádjolus Mekkai

Oskkudovddastus lea ná: *li leat oktage ipmil Ipmila (Allah) haga, ja Muhammad lea su profehťa*. Dát cealkka galgá savkaluvvot buot easkariegádan mánáid bealljái. Juohke háve go gohččojuvvo almmolaš rohkosii, čurvejuvvo oskkudovddastus muhtun doartnas mii lea moskèa lahka. Dakkár guhte dahká jorgalusa musliibman, galgá cealkit oskkudovddastusa jitnosit ja viťtaniid gulu.

Rohkos galgá čađahuvvot viđa geardde beaivvis dakkár vugiin mas leat čielga njuolggadusat. Álggos galgá bassat giehtavuođuid, ámadaju, giedaid ja julggiid. Dasto váldá rohkosránu ja lebbe dan nu ahte lea Mekka guvlui. Dat guhte galgá rohkadallat, čuoččaha ránu duohkái. Dasto gopmirda ovddasguvlui nu ahte giedat leat čippiid vuostá, čippusta nu ahte gállu guoská rátnui, ovdal go fas čohkkeda čippiid nala, giedat čippiid vuostá. Musliimmalaš rohkos sisttisoallá dábá-

Isláma vihtta bácci, vihtta geatnegasvuoda maid ferte ollašuttit jus galgá leat buorre musliibma.

laččat dihto osiid Koránas. Korána vuosttaš sura galgá álo leat mielde go cealká rohkosa lpmila, árbmugasa ja ávdugasa namas. Máidnojuvvon lehkos lpmil, buot máilmmi hearrá, Su, dan árbmugasa, dan ávdugasa, Su, Duopmobeavvi Hearrá. Du mii máidnut ja dus mii ohcat árpmu. Láide min rievttis luotta nala! Du luotta, maid don leat addán illun, ii ge sin, mii lea boksán Du moari, ii ge sin, geat leat válljen boasttu geainnu.

Eará surat mat dávjá geavahuvvojit, leat dat oanehis surat Korána loahpageahčen (106-114 surat).

Bearjadat lea musliimmaid bassebeaivi. Gaskabeairohkosii čeahkkanit dievddut moskèai rohkadallat. Dalle lea dávjá sárdni vel lassin rohkosii.

Álmmas, *zakat*, lea divat maid buot musliimmat galget máksit. Dat geavahuvvo veahkehit gefiid dahje earáid geat gillájit. Lea dávjá moskèa mii lágida *zakat*-čohkkema ja juohká ruðaid sidjiide geat dárbašit veahki. Norggas lea dábálaš sáddet ruðaid sidjiide geaid diehtá ahte gillájit, dan riikkas gos ieš lea eret.

Fástu ávvudivvo *Ramadan*-mánus muitin dihte dan vuosttaš almmustusa maid Muhammad oaččui. leš almmustusbeaivi lea fástománu 27. beaivvi. Juohke beaivvi fástománus lohket Koránas moskèas. li galgga borrat maidege beaivvášbadjáneami ja beaivvášluoitádeami gaskka, ja danne dávjá álggahit ja loahpahit beaivvi álbmás borramušain. Mánát geat leat nuorabut go sullii 10 jagi, eai dárbbáš oassálastit fástui. Seammá guoská boarrásiidda ja buhcciiide. Musliimmalaš kaleanddar čuovvu mánu, nu ahte áigi goas Ramadan álgá, sáhtta rievddadit jagis jahká. Fástománu loahpahuvo go láđasmánu fas oidnogohtá almmis. Dat ávvudivvo stuora feasttain ja olu herskuiquin. Olu musliimmat addet skeaŋkkaid guhtet guimmiidasaset, ja jus muhtumat leat riidalan, de lea dát vuogas áigi addit ándagassii.

Hajj lea dat mánu jagis go musliimmain lea oskkolaš geatnegasvuohta vuolgit bassivádjolussii Mekka jus lea vejolašvuohta dan dahkat. Musliimmaid mihttomeari lea čađahit dákkár mátkki goit unnimusat okte eallimis. Korána 3. suras čuožžu:

Vuosttaš tempel mii vuodđuduvvui olbmuide lea dat mii lea Mekkas, buressivdnádussan ja láidesteapmin olles máilbmái. Dás leat čielga mearkkat, Abrahamas sadi, ja sihkkarvuohta sidjiide geat bohtet dohko. Lea olmmošgotti geatnegasvuohta lpmila ektui vuolgit bassivádjolussii Vissui, gávdnat dasa čovdosa.

Dat guhte bohtá Mekka bassivádjolussii, galgá čađahit olu rituálalaš daguid. Álggos basada dárkilit ja lonuha beaivválaš biktasiid vilges biktasiiguin mat leat ovttalágánat buot bassivádjoleddjiin. Dasto manná stuora moskèai Mekkas gos bassi *Kaba* lea. Dat lea stuora bircohámat visti mii lea gokčojuvvon čáhppes liidnedinggain. Bassivádjoleaddjit galget vázzit čieža gearde Kaba birra. Mánaga duhát olbmo čáhket oktanis sisa, muhto dušše moattis besset nu lahka bassivuoda ahte besset guoskkahit dan čáhppes geađggi mii lea muvrevuvvon ovttá čihkii. Muitaluvvo ahte engel Jibril (Gabriel) attii dán geađggi Ibrahimii (Abrahamii).

Maŋjel go bassivádjoleaddji lea galledan *Kaba*, de galgá son mannat Mekka-gávpoga olggobeallái ja viehkat guovtti aláža gaskka. Dát lea muitin dihte dan go Hagar ozai čázi alccesis ja bárdnái Ismailai. Dán guovtti aláža gaska lea moadde čuođi mehtara. Dasto manná bassivádjoleaddji guolbanii mii gohčoduvvo *Arafat*. Árbevieru mielde lei dá dat báiki gos Muhammad doalai iežas maŋemus sártni. Doppe orrot bassivádjoleaddjit muhtun áiggi jaskatvuodas. Dasto mannet viidáseappot Mekka guvlui ja bisánit ovttá báikái mii gohčoduvvo Mina. Doppe bálkestet sii geađggi golmma bácci vuostá mat

Bassivádjoleaddit jođus Mekkai.
Sárggus 1500-logus.

govvidit neavrri. Go bassivádjoleaddjit máhcet fas Mekkai, de oas-sálatet sii festiválii mii gohčoduvvo *Eid ul-Adha*. Muhtun bassivádjoleaddjit galledit Medina gosa Muhammad lea hávdáduvvon ovdal go máhcet fas iežaset ruovttuide. Sii geat leat čađahan dákkár bassivádjolusa, ožžot gudninamahusa: *hajjii* dievdduide ja *hajjah* nissoniid-da.

Al-Bukhari, dovddus musliimmalaš čálaoahppavaš, čohkkii muhtomin isláma oskkuoahpa smávva mitalussan (*hadith*):

Muhtun beaivvi go Profehta Muhammad lei olbmuid luhtte, bođii muhtun olmmái su lusa ja jearai: “Mii lea osku?” Son vástidii: “Dat lea oskut Ipmilii, su engeliidda, eallimii mii čuovvu dán manjis, profehtaide ja bajásčuožžileapmái”.

“Ja mii lea isláma?” jearai olmmái. “Isláma,” dajai Profehta, “lea gudnejahtit Ipmila, ahte ii bálddas su ovttainge, doahttalit rohkoša, máksit buresbirgenvearu ja fástut go lea ramadan”.

“Ja mii lea dat ahte dahkat buriid daguid (*ihsan*)?” jotkkii olmmái.

“Dat lea bálvalit Ipmila dego livččet oaidnime su. Danne go vaikko don it oainne su, de son oaidná du”.

Jihad

Sátne *jihad* mearkkaša doarrun, ja muhtun musliimmaide mearkkaša dat ahte lea musliimlaš geatnegasvuohta doarrut dego soadis dakkáriid vuostá geaid navdet isláma vašálažžan. Eanas musliimmaide dattetge ii mearkkaš jihad ahte galget soahat olgguldas vašálaččaid vuostá. Jihad lea vuostazettiin vuoigŋalaš doarrun buot bahá vuostá maid gávdná iežas eallimis, váimmus ja mielas.

Sharia

Sharia lea njuolggadusat dan láhttema ja daid lágaid dáfus maid musliimmat oaivvildit ahte Ipmil lea almmustahtán. Njuolggadusat galget leat bagadussan dievdoolbmuide ja nissonolbmuide das mot sii galget eallit. Go bargá riekta, de šaddá ráfi ja vuoiggalašvuohta dán máilbmái. Ipmil bálkkašuhttá dákkár daguid, muhto bahádaguid fas ránggášta. Sharia rehkenastojuvvojit islámas bistevaš ja rievddakeahtes njuolggadussan danne go olbmo luondu ja sin vuođodárbbut eai rievdda. Muhto go olbmuid servodagat rivdet, de sáhtta musliimlaš servodat, oahppavaččaid bagadusain, dulkot sharia nu ahte sáhtta heivehuvvot ođđa dilálašvuođaide. Olu musliimlaš riikain gávdnojit sierra sharia-duopmostuolut gos lea duopmárat geat máhttet isláma lágaid. Ránggáštusat leat dávjá hui garrasat go buohastahtta oarjemáilmmi láchkaásahusaiguin.

Moskea lea isláma bassivuohta.

Isláma dáidda

Moskèa lea isláma bassivuohta. Moskèa siste eai leat govat eai ge báccit eai lpmilis eai ge Muhammadis. Ii ge doppe leat áltár, danne go moskèa lea vuosttažettiin dakkár báiki gosa olbmot čoahkkanit rohkadallat. Sátni *moskèa* bohtá arábalaš sánis (*masjid*) mii mearkkaša dakkár báiki gos gopmárda. Son guhte manná moskèai, ferte álggos nuollat skuovaid ja dasto basadit čilgejuvvon vuogi mielde. Moskèas eai leat stuolut eai ge beaŋkkat, muhto láhttis leat dávjá čáppa ránut. Čábbát hervejuvvon gobástat (*mihrab*) ovttá moskèa seinniin čájeha guovllu gos Mekka lea. Rohkosa vuolde čuožžu rohkosjođiheaddji dán gobástaga guvlui, ja searvegoddi lea ráidun su maŋábealde ja čuovvu su lihkastagaid.

Moskèa lea vuosttažettiin Korána teavsttaiguin hervejuvvon. Teavsttat leat dáiddalaččat hábmejuvvon (*kalligrafiija*). Doppe sáhtta

maid leat eambo abstrákta ornamentihkka. Minstarat leat hui dárki-
lat. Koránas ii leat makkárge čielga gielddus ráhkadit ja geavahit go-
vaid, ja erenoamážit shia-islámas (omd. Iránas) geavahuvvojit dávjá
bassi olbmuid govat muittuhan dihte gii lea oskkolaš ovdagovva.
Muhtun musliimmat oaivvildit ahte govat eai oba berre ge geavahuv-
vot danne go govvideapmi sáhtta ipmirduvvot Sivdnideaddji áđđe-
stallamin. Dábálaččamus lea dadjat ahte ii galgga ráhkadit govvádu-
said lpmilis, profetaid ii ge engeliin.

Muhtun Koránateavsttat

Koránas leat olu rávvagat das mot olbmot galget buoremus lági miel-
de eallit ovttas. Ándagassii addojumi ja buoredáhtu birra čuožžu:

Leage árbmugas, daga rievttis daguid, ja gáidda sus gii ii dieđe
buorebu (7. sura).

Bargga buori, nu mot lpmil lea duinna leamaš buorre, ja ale oza
ákkaid álggahit ráfehivuođa eatnamis (28. sura).

Olmmoš galgá álo doahttalit iežas geatnegasvuođaid ja čájehit ovd-
dasvástádusa, danne go Duopmobeavvi šaddá vástidit das mot lea
eallán iežas eallima:

Ollašuhttet dan maid leppet váldán olggiideattet nala. Dii šadda-
behtet vástidit dán ovddas (17. sura).

Sohkabeliid oktavuoda dáfus lea deatalaš doahttalit heivvolašvuođa:

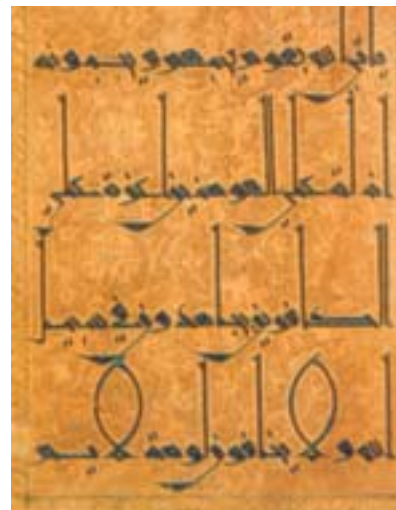
Profehta, daja iežat eamidiidda ja nieiddaide ja oskkolaččaid nis-
soniidda, ahte sii galget giessat biktasiiddiset birra. Dat lea buoret,
vai sin fas dovda ja vai eai surgehuvvo. lpmil addá ándagassii, ja
lea árbmugas (33. sura).

Korána ávžžuha musliimmaid doahttalit sin geat eai leat musliimmat.
Ii leat riehta bágget ovttage oskui, danne go lea lpmil ieš guhte
loahpalaččat čájeha buot olbmuid duohtavuoda:

Oskkus ii leat bákkolašvuohta. Rievttis luodda lea čielgasit earu-
huvvon doaresbálgás (2. sura).

Vaikko isláma ii ávžžut soahtat, de lea lohpi bealuštit iežas go muh-
tun falleha:

Dorrot lpmila ášši ovddas sin vuostá geat din doaruhit, muhto allet
fallet. Duođai, lpmil ii ráhkis sin geat fallehit (2. sura).

Korána lea hervejuvvon dáiddalaš
bustávaiguin ja govvosiguin.

Isláma máilmmis ja Norggas

Máilmmis leat birrasiid 1 miljárdda musliimma. Dat dahká isláma máilmmi nubbin stuorámuš oskun risttalašvuoda maŋis. Eanas olbmot Davvi-Afrikkas leat musliimmat ja isláma lea dál maiddái leavvame riikkaide mat leat Sahara lulábealde. Lea dattetge Gaska-Nuortti mii lea isláma guovddášguovlu. Saudi-Arabia lea dieđusge dat deatalaččamus riika danne go doppe gávdnat bassi gávpogiid Mekka ja Medina. Iráka ja Irána leat maid deatalaš musliimmalaš riikkat gos shia-isláma lea nannoseamos. Tyrkia lea 1400-logu rájes leamaš islámalaš, ja doppe leavai ge maiddái isláma Eurohpái. Oarje-Eurohpái bođii isláma 1900-logu maŋit oasis. Dál orrot sullii 7 miljovvna musliimma Oarje-Eurohpas.

Asiai bođii isláma gaskaáiggis. Go India šattai iešheanalaš riikkat 1947:s, de juhkkovjuvui nuorttit ja oarjjit guovlu gos lei musliimmalaš eanetlohku sierra stáhtan, Pakistánan. Eará riikkat vel nuortaleappos leat Malaysia ja Indonesia gos eanetlohku álbmogis leat musliimmat.

Norggas orrot sullii 60.000 musliimma. Eatnasiid duogáš lea Pakistánan, Iránan, Irákan, Tyrkias, Balkanis, Somálias ja Davvi-Afrikkas. Eanas moskèat leat Oslos, muhto áiggi mielde leat huksejuvvon moskèat olu eará gávpogiidda.

Musliimmat Norggas leat ásahan organisašuvvna mii galgá fuolahit áššiid mat gusket musliimmaid dillái Norgga servdogas, *Islámalaš Ráddi*.

Hinduisma

Gii lea hindu?

Sátni “hindu” boahhtá persialašgielas ja mearkkaša rievtti mielde olmmoš gii lea Indias eret. Hindut eai geavat sáni “hinduisma” iežaset oskku birra, muhto gohčodit dan *agálaš oahppan (sanatana dharma)*. Hindu lea dasto dakkár olmmoš guhte doahttala ja čuovvu dán “oahpa” (*dharma*). Oahpas leat olu ovdanbuktinvuogit.

Hinduismma historjjás

Hinduismmas ii leat oktage vuodđudeaddji, ii ge das leat makkárgé oskkudovddastus maid buot hindut sáhttet čuovvut. Hinduismma ruohttasat leat máŋga duhát jagi boarrásat. Birrasiid jagis 1500 ovdal min áigerehkenastima bođii olmmošjoavku oarjedavvin Indus-leahkái India oarjjageahčen ja ásaiduvai dohko. Sii váikkuhedje daid oskkolaš árbevierud mat ledje guovllus. Doppe gávdnojit olu bassi čállagat dan áiggis ja gitta veaháš ovdalaš dan áigái go min áigerehkenastin álgá, maid oktasaš namma lea *Veda*-čállagat. Muhtumat dain čállagiin leat máidnosat hinduismma ipmiliidda, eará čállagat fas leat oskkolaš rituálaid birra, ja dasto vel earát leat máilmmi ipmárdusa birra masa olmmoš sáhttá oahpásnuvvat go doaimmaha meditašuvnna *guru* bagadusain.

Veda-čállagiid osku lei eanas dan birra ahte makkár oaffariid galggai oaffaruššat daidda iešguđetge ipmiliidda. Birrasiid jagis 500 ovdal min áigerehkenastima álggu dáhpáhuvve Veda-oskkus rievdamat. Oaffar ipmiliidda ii lean šat nu deatalaš, ja dan sadjái bohte oskkolaš oahpaheaddjit, *gurut*. Sin oahppa čállojuvvui ja gohčoduvvo *upanishadat*. Lei dát oahppa boares Veda-čállagiiguin ovttas mii ovdidii indialaččaid dan oskui maid dál gohčodit hinduismán. Guokte ođđa oskkolaš suorggi maid bohciidedje dán áiggis, *jainisma* ja *buddhisma*. Dat maid váikkuhedje hinduismma hámi. Čuohtejagiin min áigerehkenastima álggu birrasiid váldojuvvojedje maiddái olu dain álbmotlaš oskkolaš árbevieruin oassin hinduismma oskkolaš árbevirrui. Visot dát dahká ahte hinduisma ii leat ovttaskas vuogádat gos lea okta dihto oskkudovddastus ja okta dihto čađaheapmi. Hinduisma lea máŋggabealát.

Mánngabealátvuohta ja ovttadat

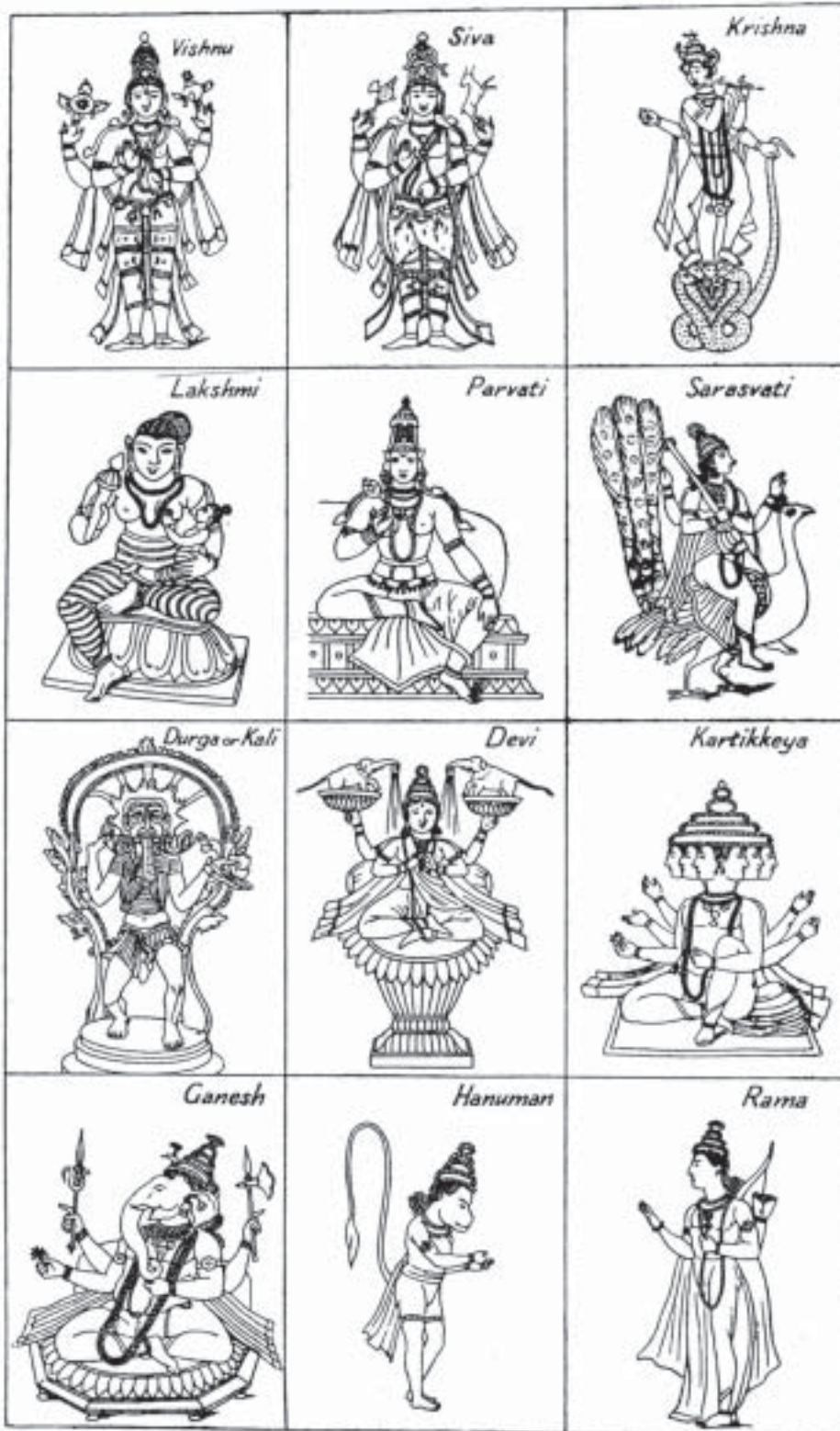
Muhtun hindu mitalii muhtomin hinduismma ja risttalašvuođa erohusas. Son logai ahte risttalašvuohta lea sulastahttigoahtán gilvvagárdi gos rásit leat čábbát čuhppojuvvon ja gosa čáppa lieđit leat gilvojuvvon. Muorat leat guhkkálaga, ja doppe leat smávva luottat maid mielde sáhtta vázzit ja návddašit gárddi muosis. Hinduisma lea áibbas earáládje. Dat lea eambo dego jungel: doppe gávnojit buotlágán lieđit ja šattut ja eallit, muhto ii leat makkárga čielga ortnet. Liikká dádjadit sii álkit geat orrot jungelis ja geat leat hárrjána dasa.

Vaikko hinduisma lea hui mánngabealát, de lea goitge juoga mii lea oktasaš:

1. *Veda*-čállagat leat bassi čállagat eanas hinduide.
2. Vaikko hinduismmas leat olu ipmilat, de lea dábálaš ahte hindut oaivvildit ahte buot dáid duohken lea vuođđoovttadat mii gohčoduvvo *Brahman*. Muhtumiid mielas lea Brahman juoga mii ii leat persovnnalaš, dego filosofalaš prinsihppa, ja earát fas atnet Brahman persovnnalaš ipmilin dahje nissonipmilin maid sáhtta bálvalit.
3. Ođđasisriegádeami jurdda (*reinkarnašuvdna*) lea oktasaš buot hinduide, ja ahte ođđasisriegádeapmi dáhpáhuvvá iežas daguid váikkuhusaid geažil (*karma*). Hindu oskkolaš mihttu lea luvvet iežas ođđasisriegádeami ráiddus vai beassá ovttadahkan Brahmaniin. Luodda friddjavuhtii manná *yoga* bokte, dat mearkaša meditašuvnna bokte, gos hárrjehallá konsentrašuvnna, iešháldašeami ja dovddasteami.
4. Eanas hindut dohkkehit sosiálalaš ortnega servodagas mii lea čadnon luohkáide, dásiide ja dan njealji *eallindási* jurdagii.

Olbmot leat juhkkujuvvon njealji luohkkái (*varna*) main leat dihto vuoigatvuođat ja geatnegasvuođat:

- Brahminat galget sihkkarastit ipmiliid buoredáhtu dan bokte ahte oaffaruššet sidjiide rievttis vugiin. Sii guorahallet daid bassi čállagiid ja ipmilvuođalaš lágaid. Dušše brahminat sáhttet lágaidit oskkolaš oahpahusa. Danne atnet sin hui árvvus. Skeaŋkkat maid addá brahminaide, ráhkadit addái buori karma. Olu brahminat leat dán áigge dábálaš bargguin seammás go doahhtalit iežaset oskkolaš geatnegasvuođaid.
- Soalddáhat galget várjalit olbmuid vašálaččaid fallehemiin. Sii fuolahit jodiheadjedoaaimmaid servodagas ja ožžot oskkolaš oahpahusa brahminain. Soalddátluohká miellahtut eai leat

Hinduismma ipmilat.

dušše militearas, muhto maiddái ámmátdoaimmain ja gávpe-
doaimmain. Sis lea dávjá stuora politihkalaš fápmu servodagas.

- Giehmánnit, duojárat ja boanddat galget bargat dan ovdii ahte servodat doaibmá. Dán luohkás lea dávjá olu ruđalaš fápmu servodagas.
- Bálvvát galget veahkehit eará luohkáid čađahit doaimmaidea-
set. Sis lea unnit árvu sihke sosiálalaččat ja oskkolaččat, ja danne eai leat sis nu olu vuoigatvuodát.

Dán luohkkávuogádaga olggobealde leat dat luohkáheamit. Sii bar-
get dakkár bargguid maid earát eai fuola danne go dat mielddisbuktet
heittogis karma. Luohkáheamit šaddet dávjá orrut iehčanassii sierra
gávpotosiin. Maŋŋel go India fas oaččui iešheanalašvuoda, de leat
mánŋgaládje geahččalan buoridit dán luohká diliid.

Luohkkávuogádaga lassin lea *kástavuogádat (jati)*. Kástavuogá-
dat lea oskku vuodul čilgejuvvon dihto njuolggadusaid mielde. Dán
áigge lea India álbmot juhkkjuvvon badjel 3000 kástii ja leat garra
njuolggadusat das mot guđege kástta olbmot galget láhttet eará kást-
ta olbmuid vuostá. Almmolaččat lea kástavuogádat heaittihuvvon,
muhto geavatlaččat ii leat leamaš álki rievdadit dakkár vuogádaga mii
lea mánŋa duhát jagi boaris.

Vuosttaš golmma luohká dievddut ellet eallima njealji dásis dihto
geatnegasvuodaiguin:

- Oahppidássi go galgá guorahallat daid bassi čállagiid ja oahp-
pat daid oskkolaš njuolggadusaid.
- Bearašdássi lea dat áigodat go náitala, oažžu mánáid ja bargá
fuolahit bearraša.
- Aktoássandássi boahdá maŋŋel go mánát leat nu sturron ahte
birgejit ieža. Dalle galgá isit guođdit iežas bearraša ja opmoda-
ga ja ásaiduvvat aktonasvuhtii meahccái.
- Askehtadássi lea eallima maŋemus oassi go galgá akto vánd-
dardit birra fásta orrunsaji haga ja ráhkkaniit guođdit dán eallima
– ja jus lea vejolaš, guođdit riegádeami, jápmima ja ođđasis-
riegádeami birrajođu (*samsara*). Dát oskkolaš luvven gohčo-
duvvo *moksha*.

Nissonolbmuid eallin juhkkjuvvo muhtomin golmma dássái: náital-
keahtes, náitalan ja leaska. Ovdal go náitala, de galgá son veahkehit
bearraša viessobargguiguin ja eará doaimmaiguin. Go náitala, de
galgá son riegádahttit mánáid ja hoidet ruovttu ja bearraša. Dát reh-
kenastojuvvo nissonolbmo deatalaččamus eallindássin. Jus báhcet

leaskan, de lea nissonolbmui unnán árvu. Go isit guođđá bearraša ja vuolgá akto eallit, de lea dávjjimusat okta bártniin guhte áimmahuššá eatnis.

Ipmilat

Hinduismmas leat hirbmat olu ipmilat. Dás namuhit dušše muhtumiid dain deaŋalaččamusain. “Boarraseamos” ipmiliid searvvis, dahje dat maid bálvaedje árra vedalaš oskkus, leat *Agni*, *Indra* ja *Varuna*. Agni lea eallinfápmu luonddus, dola ja oaffara ipmil. Indra lea sihke almmálaš ipmil ja soahteipmil. Varuna ovddasta sivdnádusaid ortnega ja sus lea fápmu ránggáštít ja bálkáhít.

Daid ipmiliid searvvis maid hindut bálvalit eanemusat dán áigge, leat *Shiva* ja su bárdni *Ganesh*, ja *Vishnu* gean maiddá gávdnat *Krishna*-hámis. Muhto leat vel olu eambo ipmilat, omd. nissonipmil *Gangha*, guhte oinnolaš hámis lea Ganges mii golgá Shiva-ipmila vuovttain.

Shiva

Shiva lea dakkár ipmil man sáhtta mánggaládje govvidit. Son sáhtta leat bealle dievdu ja bealle nisu, muhtomin lea son bearašolmmái guhte lea náitalan *Parvatiin*, ja muhtomin lea son vádjoleaddji askehta guhte čohkkáda tigerduolji nalde ja meditere Himalaya-váriin. Sus lea gearpmaš čeabeha birra ja mánnu vuovttain. Su vuovttain golggida bassi johka Ganges. Eará dovddus Shiva-govvadás lea Dánsejeaddji Hearná. Dánsun govvida eallima ritmma. Dánssainis sivdnida, fuolaha ja billista Shiva máilmmi. Ovtta gieđas doallá son rumbbu mii ráhkada eallima ja nuppi gieđas doallá son dola mii billista dan. Dat guokte eará gieđa govvidit buori ja bahá oktavuoda. Shiva sáhtta maiddá bálvalit šattolašvuodafápmun. Dalle govviduvvo Shiva dakkár hámiin mii gohčoduvvo *linga*. Sin geat bálvalit Shiva, dovda dan bokte ahte sis dávjá leat golbma vealu sázu gállus.

Muitalusas Shiva birra gullat mii ahte ipmilat válljejedje muhtun nissonipmila náitalit suinna. Go son riegádii, de oaččui nama Sati. Dalle lei Shiva vádjoleaddji bassi olmmái, askehta, ja danne ii sáhttan dušše náitalit. Dušše dalle go nisu háliidii leat askehta (*yogi*) go son lei askehta, ja ráhkislaš eamit go son lei bearašolmmái, de lei náittus vejolaš. Ipmilat dáhkidedje Shivai ahte Sati lea juste dákkár nissonolmmoš. Sati áhčči ii dattetge háliidan ahte son galggai Shivain náitalit, ja morrašis njuikii Sati oaffardollii ja jámii. Mañnel máhcai Shiva fas Himalayai ja jotkkii iežas askehtalaš eallima doppe, muhto go Sati

Shiva-oaivi.

riegádii ođđasis nissonipmilin Parvatin, de soai náitaleigga. Soai oaččuiga guokte máná, Skanda ja *Ganesha*.

Shiva eamit sáhtta maiddái govviduvvot áibbas eará hámiin, namalassii váralaš *Durgan*, mii lea soahtenissonipmil. Son guoddá vearjjuid ja doarru váralaš nevrriiguin mat áitet máilmmi. Muhtomin lea sus nissonipmila *Kali* hápmi. Son govviduvvo dávjá čáhppes gorudiin ja njuokčamiin mii njeazzu rabas njálmmis. Son lea sihke váralaš ja billisteaddji fámu govvádus, ja govvádus dakkár fámus mii addá olbmuide šattolašvuoda ja dearvvašvuoda.

Ganesha

Shiva ja Parvati bártni, Ganesha, lea álki dovdat danne go son lea govviduvvon elefántaovviin olbmo gorudis. Hinduid gaskkas lea Ganesha hui bivnnut. Go galgá bargguid álggahit, de lea Ganesha guhte veahkeha čorget estosiid ja hehttehusaid luotta nalde.

Muhtun muitalus lea dan birra manne Ganesha oačču elefántaovvi. Muhtomin go Parvati lei lávggodeame, de bođii Shiva lávggodanlatnjii. Parvati livččii háliidan leat ráfis ja jurddašii: “Mus galggašii bálvá. Son ferte leat čeahppi dahkat dan maid mun siđan ja čuovvut mu gohčostagaid juste”. Jurddašettiin ná sivdnidii Parvati iežas goruda liikkiin ja duolvvaiguin stuora ja čappa bártni, guhte lei gievra ja viissis, ja son navddii su Ganesha. Son oačču biktasiid ja čebethearvvaid, ja eadni gohču su fáktet uvssa ii ge luoitit ovttage sisa.

Go Shiva bođii, de Ganesha bissehii su. Shiva suhtai ja vikkai beassat su meaddel. Ganesha maid suhtai ja čorbmadii Shiva. Doarudettiin čuohtpai Shiva Ganesha oaivvi eret. Go Parvati gulai mii lei dáhpáhuvvan, de son sihke headáhuvai ja suhtai. Shiva šattai hui morrašii go fuomášii maid son lei dahkan. Ipmilat vigge loaitudit Parvati suhtu danne go balle su billistit máilmmi. Loahpas Parvati jaskkodii ja dajai ahte jus ipmilat attáše Ganeshii gudnálaš virggi ipmiliid jođiheaddjain, de son gal duhtá. De dajai Shiva: “Máilmmis galgá fas šaddat ráfi. Dii galgabehtet vuolgit davás ja das gean vuohččan deai-vabehtet, galgebehtet čuolastit oaivvi eret ja bidjat Ganesha gorudii”. Nu sii dahke, ja vuosttaš gean deive, lei elefánta. Dán elefántta oaivvi bidje dasto Ganesha gorudii ja Shiva attii sutnje eallima ruovttoluotta.

Vishnu

Vishnu lea okta hinduismma deatálaččamus ipmiliin. Lea son guhte fuolaha máilmmi ortnegiid. Seammaládje go Shiva, de govviduvvo son dávjá njeljiin giedain. Son orru almmis mii gohčoduvvo *Vaikuntha* ja girdá áimmu čađa muhtun goaskima čielggis mii gohčoduvvo *Ga-*

ruda. Gearpmaš, *Shesha*, govviduvvo dávjá Vishnuin. Dát lea áidna mii lea báhcán maŋŋel go máilbmi lea billahuvvan ja ovdal go ođđa máilbmi sivdniduvvo. Dan botta oadđá Vishnu gearbmaša čielggi nalde. Muhtomin bovtii su Brahma, guhte maid rehkenastojuvvo sivdnádušipmilin:

Muhtomin go Vishnu lei oadđime gearbmaša čielggi nalde, badjánii suohttas dihte lotuslieđđi Vishnu náhpečoalis. Lieđđi lei čáppat ja das lei almmálaš hádja. Dat lei máŋga miilla govddu ja lei liikka šearrat go iditbeaivváš. Ipil Brahma manai Vishnu lusa, bovtii su ja dajai: “Gula, gii leat don guhte veallát dás seavdnjadis dán ávdin ábis?” Vishnu vástidii Brahmai sevdnjes jienain: “Mun han lean Vishnu. Mun lean máilmmi sivdnideaddji ja billisteaddji, mun lean yoga hearrá, mun lean máilmmeavvosa hearrá. Mu siste oainnát olles máilmmi, eatnamiid váriiguin, mearaiguin ja jávrriiguin. Doppe oainnát vel iežat ge”.

Vishnu dovddai Brahma dakkaviđe, muhto jearai goitge gii son lea. De boagustii Brahma ja dajai: “Mun lean sivdnideaddji ja mearrideaddji. Mun lean máilmmi áhčči ii ge mu leat oktage eará sivdnidan. Mun lean sivdnidan buot. Mun lean Brahma, guđes lea ámadadju buot guovlluide”. Go Vishnu dan gulai, de son čáŋai Brahma rupmašii ja oinnii máilmmi iežas ipmiliiguin, nevrriiguin ja olbmuiguin Brahma čoavjji siste. Son hirpmáhuvai issorasat. Dasto Vishnu čáŋai Brahma njálmmis olggos ja dajai: “Dál fertet guovlat mu čoavjji sisa ja geahččat daid erenoamáš máilmmiid mat doppe leat”. Dasto čáŋai Brahma Vishnu náhpečoalleráigge ja doppe oinnii son hirbmat olu máilmmiid main ii lean álgu ii ge loahppa. Vishnu dabai buot geainnuid iežas čoavjjis olggos ja sisa ja Brahma šattai dasto čákŋat olggos seamma geainnu gokko lei sisa mannan, namalassii Vishnu náhpečoalleráigge. Nu son bođii oidnosii lotuslieđđái. Brahma báittii nu mot čáppa lieđđi báitá siskobealde. Das son čohkkái lotuslieđis ja báittii.

Vishnus lea eamit man namma lea *Lakshmi*, dahje maiddá *Shri*. Son lea lihku, čábbodaga ja riggodaga mearka.

Go Vishnus lea ovddasvástáduš fuolahit máilmmeortnega, de boahá son dávjá eatnama nala ja almmustahtá iežas oinnolaš hámis. Dákkár oinnolaš hápmi gohčoduvvo *avatar*. Avatarat galget hoidet buori ja bahá oktavuodá, ja dan dahket dan bokte ahte bealuštit buori ja ránggáštít bahá. Muitalusat avataraid birra leat hinduismma buot eanemus dovddus muitalusat. Dain eanemus dovddus muitalusain deaivat Vishnu:

- *guollin* gos Vishnu gádju dan vuosttaš olbmo dulvvis.
- *galbarihccin* gos Vishnu veahkeha ipmiliid ja sin vašálaččaid go sii galget girdnut meara ja ráhkadit jápmemeahttunjuhkosa.
- *vildaspiidnin* gos Vishnu gádju máilmmi vuodjumis máilmmeáhpái.
- *olmmošledjonin* gos Vishnu vuittii váralaš neavrri badjel.
- *deaggan* gos Vishnu dájuhii bahás Bali nu ahte ipmilat ožžo bearráigeahču eatnama badjel.

Sis geat bálvalit Vishnu, leat dávjá málejuvvon golbma ceakko sázu gállui.

Krishna

Davvi-Indias lea **Krishna** daid eanemus dovddus ipmiliid searvvis. Krishna lea Vishnu *avatar* ja su birra mitaluvvo olu čállagiin, erenoamážit stuora girjies *Mahabharata*. Okta oassi dán girjies lea šaddan erenoamáš beakkánin. Dat gohčoduvvo *Bhagavadgita*. Dáppe deivat Krishna guhte oahpaha soalddáha Ardsjuna, ja ságastaladettiin almmustahtá Krishna iežas sutnje máilmmeavvosa sivdnideaddjin, Vishnun. Dat dagaha ahte Ardsjuna máidnugohtá su.

Eará čállagiin deivat Krishna hilbes unna mánážin. Muhtun mitalusas lea su eadni, Yashoda, girdnume vuoja:

Krishna háliidii mielkki ja manai eatnis lusa. Dat illudahtii su. Son bijai girdnomeanddá eret ja válddii máná askái ja njamahii su. Son geahčai máná čáppa ámadadjui mii mojuhalai. Juste dalle fuobmái son mielkki mii lei dola bajil ábbume. Son luoitilii bártnáža láhtái oanehaš. Krishna suhtai hirbmosit go gaskkalduvai borramis. Son válddii geađggi ja cuvkkii girdnolihti nu ahte visot golggai olggos. Ganjalčalmiid doapmalii son muhtun siskkit latnjii ja borragođii vuodjačoalttu maid lei váldán mielde eatni girdnolihtis. Go eadni oinnii ahte lihti lea guorus, de son dakkaviđe ipmirdii maid bárdni lei dahkan, muhto son dušše boagustii. Son ohcagođii su ja gávnnai su dakka maŋŋelaš. Son čohkkái lihti nalde mas vuodđu lei bajás, ja bálkkui vuodjačoalttuid ábegáhtuide. Muhtomin guovlladalai birra dego livččii ballame gávnnahallamis. Go son oinnii ahte eadni bođii soabbi gieđas, de son čuoččahii ja viehkali. Eadni viehkali maŋŋái ja jovssai su. Bártnáš čierui ja geahčai eadnái ballán čalmiiguin go son belkkii su. Go eadni oinnii mot bártnáš suorganii, de son ii áigon šat ránggáštít su. Dan sadjái ozai bátti ja áiggui čatnat su gitta. Báddi lei beare oanehaš, nu ahte son ozai ođđa bátti ja čanai dan vuosttaš báddái gitta.

Muhto báddi lei ain beare oanehaš. Son válddii vel ovttá bátti, muhto váillui ain bihtá ovdal go sáhtii čatnat bártnáža gitta. Man olu bátti ain de válddii, de lei juohke háve beare oanehaš. Eará nissonat geat čužžo ja gehčče, boagustišgohte go oidne mot Yashoda bártidii. De boagustišgođii Yashoda maid. Loahpas go Krishna oinnii ahte eadni lei visot bivastuvvan bárttiid sisa, divttii son iežas čadnot vai lea siivui. Dainnalágiin čájehii Krishna ahte son vuollána iežas bálvaleddjiid dihte vaikko juo lea friddja ja lea buohkaid ipmil.

Eará muitalusain deaivat Krishna guođoheaddjin. Su čuvodit dávjá eará guođoheaddji nissonolbmot geat leat ráhkásnuvvan sutnje ja muhtomin dásot ja lávlot sii ovttas. Dákkár muitalusat leat govvádusat sis geat bálvalit Krishna. Go nissonolbmot dánsejit Krishnain, de muitaluvvo ahte oanehis boddu orru sidjiide dego miljovna jagi. Muhtumat guođoheaddji nissonolbmuid isidiin, áhčiin dahje vieljain gildet sin dásumis Krishnain, muhto das ii leat ávki. Ipmilin lea Krishna juohke sajis ja buot ealli sivdnádusain. Go sii dánsejit Krishnain, de leat ipmilvuođa bálvaleame.

Rituálat ja bálvaleapmi

Hinduismma rituálat čađahuvvojit tempelis ja ruovttus. Tempel lea ipmiliid orrunsadji ja dohko mannet olbmot dárbbu mielde, ovdamearkka dihte stuora festiválaid oktavuodas. Okta hindu-tempel lea dábálaččat vihahuvvon ovttá ipmilvuhtii, muhto sáhttet maid leat olu govat eará ipmiliin. Hinduide čájehit buot ipmilat iešguđetge beliid váldo- ipmilvuođas. Tempelis čađahit báhpát beaivválaš rituálaid ipmilvuođa gudnin ja oaffaruššet biepmu, suovvasa ja liidiid. Basiid áigge vulget olu hindut bassivádjoleaddjin bassi báikkiide, omd. Varanasi-gávpogii gos bassi Ganges-johka lea. Olu hindut háliidit orrut iežaset mañemus eallinbeivviid doppe danne go muitaluvvo ahte son guhte jápmi- ma mañnel geavvá johkii, oažžu bestojumi.

Dábálaččamus rituála hinduid gaskka lea *Pudsja* (sáhtá maid čállit *Puja*). Dan sáhtá čađahit tempelis, muhto dábálaččat čađahit dan ruovttus juohke iđida. Rituála nanne oktavuoda bearašlahtuid ja dan ipmila gaskka maid bearaš bálvala. Muhtun engelas hindu muitala mot sii čađahit *pudsja* su ruovttus:

“Mii lihkkat árrat danne go galgat bargui. Álggos basadit vai leat ráidnasat *pudsjai*, ja dasto juhkat ovttá gohpu deaja ovdal go viessoáltár gárvvistuvvo. Áltára leat mii ráhkadan smávva skábii gievkkanis. Skábeuksa lea váldon eret ja hildut leat ráhkaduvvon

nu ahte lea oaidnit dego unna tempelaš. Áltára duohken lea Ganesha govva. Tallearkka nalde lea govus mii govvida Shiva, ja bázzi min bearašipmillis mii lea nissonipmil Parvati. Das lea maid alitivnnat geađgi ipmila Vishnu dihte ja bázzi su eamidis, Lakshmis. Ipmilbáccit leat silbbas. Áltáris lea maiddái konkylie ja unna silba billoš. Skábess áltára vuolábealde lea hildu gos leat visot diŋggat mat muđui geavahuvvojit rituálas.

Pudsja-breahtha nalde lea lihtti mas lea čáhci, veaikebaste, veaháš ivdnebulvarat ja riissat. Das lea maid veaikečuovga mii lea buonjostuvvon čilgejuvvon vuojas, veaháš smávva lieđit ja suovasággi. Veaháš mielki ja sohkkarat geavahuvvojit biebmooaffaruššamii.

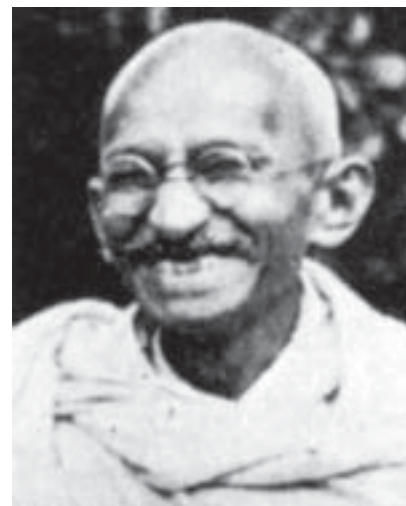
Mun válddán golbma njálmme dievva čázi ráidnen ja gárvvistan dihte iežan pudsjai. Dasto dearvvahan ipmiliid dan bokte ahte bijan giehtavuoduid oktii, suopmat bajásguvlui. Bielluin čuojaldahán. Dasto válddán eret liđiid ja riissaid ivttá pudsjas ja dasto bijan ipmilbácciid, konkylie ja biellu eará brehttii ja basan ja goikadan daid ovdal go bijan fas ruovttoluotta áltárii ja botkkuhan riissaid ja ivdnebulvariid daid nala. Dasto basan Ganesha gova ovdal go bulvarat ja riissat bohtet dan nala. Dasto oaffarušan liđiid ja cahkehan čuovgga ja suovvasa lávllodettiin lávlagiid mat heivejit seremonijii. Loahpas dearvvahan ipmiliid ja bivddán sis buressivdnádusa. Ádjána sullii 20 minuhta čađahit dákkár pudsja. Go dagan dan, de muittuhan iežan ahte Ipmila buressivdnádusa haga eai livčče min doaimmat geahppasat, eat ge beasaše vásihit ráfi ja harmoniija”.

Mahatma Gandhi

Su olles namma lei Mohandas Karmchand Gandhi. Barggus bokte luvvet India engelas kolonijastivrras dagai son hinduismma dovddusin miehtá máilmmi. Su doarrun lei huksejuvvon hinduismma eahpeveahkaválddálašprinsihppa nala (*ahimsa*). Son oaivildii ahte visot eallin lea okta ja son háliidii duohtan dahkat iežas oskku ahte Ipmil sáhtta veahkehit earáid. Son galgá ee. dadjan čuovvovaččat:

“Duohtavuohtha, mii lea Ipmil, lea álo das, eallime buot sivdnádusain. Danne galgá juohkehaš dušše eallit eallima olbmuid ja eará sivdnádusaid searvvis ja bálvalit sin guđege dárbbu mielde. Mun in sáhte seaguhit iežan Ipmila doibmii. Go lean njunnálaga muhtun olbmuid, ja go mus lea Ipmila vuoignja iežan siste, de dat johtá mus sutnje. Mu ulbmil ii leat bágget sutnje ođđa oskku. Mu ulbmil

Gandhi.

lea diktit su oaidnit Ipmila mu čađa jus son lea mu siste ja jus mun ovddastan su buot iežan daguin”.

“Mun oskkun Ipmila bistevaš ovttađahkii ja danne maiddái olmmošgoddái. Vaikko mis leat olu rupmašat, de lea mis dušše okta ieš. Beaivvážis leat olu suotnjarat doadjima geažil, muhto dain lea seamma gáldu”.

“*Ahimsa* ii leat dušše negatiivvalaš eahpe-veahkaválddálaš dilli, muhto lea positiivvalaš ráhkisvuođadilli, ahte bargat buori sutnje gii bargá baháid. Muhto dat ii mearkkaš ahte galgá veahkehit su gii bargá baháid, joatkit dahje gierdat dan passiivvalaš dohkkehe-miin. Baicca nuppeládje, ráhkisvuohta – eahpe-veahkaválddálaš dilli – gáibida dus ahte galggat vuostálastit su, vaikko dat gutnehuhtá su dahje bávččagahtá su rumašlaččat. Ii leat eahpe-veahkaválddálašvuohta jus mii dušše ráhkistit sin geat ráhkistit min. Lea eahpe-veahkaválddálašvuohta go ráhkistit sin geat vašuhit min. Eahpe-veahkaválddálašvuohta lea dušše duostilis olbmuid iešvuohta. Árgivuođas ja eahpe-veahkaválddálašvuođas leat seamma stuora erohusat go dolas ja čázis”.

Hinduisma máilmmis ja Norggas

India lea hinduismma ruovtturiika, muhto doppe lea hinduisma leavvan olu riikkaide danne go indialaččat leat fárredan ja ásaiduvvan eará báikkiide. 1800-logus váldojuvvojedje olu indialaččat engelasolbmuid mielde ja biddjojuvvojedje bargat eará kolonijai, ee. Lulli- ja Nuorta-Afrihkii ja Fiji-sulluide Jaskesábis. 1960-logu rájes leat hindut ásaiduvvan Austráliei, USA:ii, Kanadai ja Englándii. Dušše Englándas orrot dál miljonbeale hindut ja USA:s badjel miljovvna. Orrot maiddái olu hindut Indonesias, Sri Lankas ja Bangladeshas.

Norggas orrot sullii 10.000 hindu. Oassi sis bohte báhtareaddjin Sri Lankas ja ásaiduvve Finnmároriddui gos ožžo barggu guolástusindustriijas. Oallugat sis leat maŋnel fárren eará osiide riikkas. Muhtun norgalaččat leat šaddan hindun. Eatnasat gullet dan suorgái mii gohčoduvvo *Hare Krishna*. Sii gullet riikkaidgaskasaš oskkolaš oskusuorgái mii gohčoduvvo The International Society for Krishna Consciousness (ISKCON). Pop-joavku *The Beatles* lei ovtta áigge váikkuhuvvon dán suorggis, erenoamážit gitáračuoaheadji George Harrison. Oslos jođiha Hare Krishna tempela ja vegetar-resturáŋa.

Buddhisma

Gii lea buddhista?

Buddhista lea dakkár guhte cealká čuovvovaš dovddastusa:

Mun ohcalan dorvvu Buddhas.

Mun ohcalan dorvvu dharmas (buddhismma oahppa).

Mun ohcalan dorvvu sanghas (munkkaid ja nonnaid searvevuotta).

Dat ahte “ohcalit dorvvu” mearkkaša bivdit veahki ja suodjalusa danne go lea luohttámuš juogamasa. Buddhisttat eai dárbbáš oskut mákárge ipmilii dahje profehtii maid muhtun ipmillaš fápmu lea sádden.

Buddhismma historjjás

Li leat álo álki earuhit historjjá ja legeanddaid buddhismma mitalusain Buddha birra. Su namma galgá leamaš *Siddharta Gautama*. Son riegiid nuortadavvi-Indias sullii 560 jagi ovdal min áigerehkenastima ja jámii go lei sullii 80 jagi boaris. “Buddha” lea gudninamahuš mii mearkkaša *dat guhte lea móránan*. Su áhčči lei báikkálaš fyrsta ja Siddharta šattai bajás rikkis ruovttus. Son náitalii nuorran ja oáččui ovttá bárnii. Muhtun áiggi maŋŋel guđii son ruovttus ja vulggii eallit askehtan. Muhtun jagiid maŋŋel gávnnai son čovdosiid iežas ohcamii, ja eallima loahpa geavahii son bagadallat earáid.

Dalle go Buddha elii, organiserejuvvojedje muhtumat su čuovvoleddjiin munkkasearvevuhtii. Maŋŋel Buddha jápmima šattai dárbbášlaš čielggadit maid sin hearrá lei dadjan ja dahkan. Dan dahke ráđđečoahkkimiin gos munkkat barge guhká čohkket mitalusaid Buddha birra ja mearridit mot galggai ipmirdit ja doaimmahit su oahpa. Buot dát čohkkejuvvui stuora čálačoakkáldahkii mii čállojuvvui *pa-li-gillii*. Dát čálačoakkáldat gohčoduvvo *Tipitaka*, mii mearkkaša “golbma gári”, danne go dat čállojuvvojedje pálbmalasttaide maid vurkkodedje bargiduvvon gáriid siste.

Indias šattai buddhisma stáhtaoskun gonagas *Ashoka* vuolde (sullii 270-232 omá). Son ovddidii buddhismma iežas riikkas dan bokte ahte huksii kloastariid miehtá riikka. Gonagas Ashoka dáhtui ahte su stivra galggai leat vuodđuduvvon eahpe-veahkaválddálašvuoda oahpa nala (*ahimsa*), ja son barggai ovddidit ideálad nu go muttolašvuoda, ládišvuoda, gierdevašvuoda ja vánhurskkisvuoda.

Buddha.

Indias leavai buddhisma India bokte ja luksa Sri Lankai. Doppe dahkkojuvvui buddhisma dovddusin eará riikkain lulit Asias nu go omd. Burmas ja Thailánddas. Min áigerehkenastima álggu rájes šadde buddhisttalaš jurddašanvuogit dađistaga dovddusin Tibehtas ja Kiinnás, ja muhtun čuđiid jagiid maŋjel leavai buddhisma Koreái ja Japánii.

Buddha geaidnu čuvgehussii

Gávdnojit olu čilgehusat das mot Buddha ráhkkanahhttojuvvui ovdeš eallimiid bokte ovdal go riegádii olmmožin Siddharta Gautama. Vaikko mitalusat eai leat historjjálaččat duođat, de geavahuvvojit dat buddhismmas deattuhit Buddha erenoamáš mávssolašvuoda, dahje čájehit daid deatálaččamus reaidduid mat olbmuiin berrejit leat, omd. buhtisvuolta, máhttu dahje miehtemiella. Kiinnálaš čállagiin 5. jahkečuodis mitaluvvo Buddha imašlaš sahkkaneami birra:

Boahttevaš Buddha rievddai, ja riide vilges elefántta nalde njejai son vulos beaivesuonjarin. Danne go su eadni, Maya, lei lossa nahkáriid siste dán beaivvi, almmustahtii son iežas sutnje dego niegus ja loaidastii su olgeš beallái. Go Maya lei niegadeame, dovddai son ahte gorut losui. Go gonagas gulai niegu birra, gohčui son einnosteaddji boahit dulkot niegu. Son dajai: “Niehku mearkkaša lihku gonagassii. Bassi vuoigŋa lea boahán su sisa ja duohtan dahkan niegu. Son guhte galgá riegádahttojuvvot bearrášii, galgá šaddat juogo máilmmi ráđđejeaddjin dahje son galgá guođđit ruovttus ja ohcat geainnu, šaddat čuvgehuvvon measttirin ja buktit luvvejumi olles máilbmái”. De illudii gonagas ja dronnet lávllui.

Go Buddha riegádanáigi dievai, de mitaluvvo ahte eadni lei muhtun vuovddis mii gohčoduvvo Lumbinin. Lei doppe gos Buddha ieš válljii riegáduvvot:

Go riegádahttináigi dievai, de riegádii su gilggas bárdni buktin dihte lihku máilbmái, ii ge son dovdan bákčasiid ja váivviid. Go son bođii olggos eatnis, de orui dego livččii boahán vulos almmis, danne go son ii boahán máilbmái eallima dábálaš geainnu mielde. Ja go son lei buhtistan iežas daid mearihis olu riegádemiid čađa mearihis guhkes áiggiid čađa, de son ii riegádan dieđuheapmen, muhto lei áibbas gozuid nalde. Son lei dego ođđa beaivváš iežas šealgumiin. Son vázzilii ovddosguvlui čiežain guhkes ja stargadis lávkkiin, jorggihii dan njealji máilmmeguovllu vuostá dego ledjon ja celkkii duohtavuoda čuovvovaš sániiguin: “Mun lean riegádan gávdnat čuvgehusa olles máilbmái buorrin. Dá lea mu maŋemus riegádeapmi dáppe”.

Mitaluvvo ahte Buddha áhčči ii háliidan bártnis šaddat askehtan. Son livččii háliidan ahte son šattašii ráđđejeaddjin su maŋis. Danne dagai áhčči visot maid sáhtii suodjalan dihte su ja son bajásšattai rikis dilis. Áhči jurdda goitge ii lihkestuvvan, ja iešguđetge dilálašvu-

Buddha-oaivi. Fuomáš vuoktahámi, mii lea Gandhara-dáidaga dovdomearka.

đain beasai son oaidnit ahte eai buohkat eallán liikka álkis eallima go son: iešguđetge mátkkiin olggobealde šloahta oinnii Buddha boares olbmo, buohcci, liikka ja gearjideaddji muŋkka. Dát dagai Buddha hui stađuheapmen, ja muhtun ija son guđii iežas eamida ja máná ja vulggii idjaseavdnjadin ohcat vástádusaid iežas jearaldagaide eallima čiekŋaleamos čiegusvuodaid birra.

Mánŋa jagi guorahalai Buddha askehtalaš eallinvuogi nu go hinduismma *gurut* ledje sutnje oahpahan. Loahpas gávnnašii son ahte iešbiinnideapmi ii buktán su lagabui duohtavuodá ja luovvaneami. Dasto dagai son earrudearvuodaid iežas aksehta-ustibiiguin ja guđii sin. Muhtun ija go lei meditereme stuora muora vuolde, gávnnaš son viimmat čovdosa: son ipmirdii duohtavuodá eallima čuolmmaid birra.

Njeallje duohtavuodá

Dat ipmárdus maid Buddha gávnnašii dán ija muhtun *bodhi*-muora vuolde (čuvgehusa muorra), sárdnidii son maŋŋel “njealji čielga duohtavuohčan”. Vuosttaš duohtavuohča lea ipmárdus ahte eallin ii leat dievaslaš ii ge bistevaš. Gillámuš ii leat juoga mas sáhtta báhtarit ja danne ii gávdno makkárga dievaslaš duhtadeapmi eallimis. Nubbi duohtavuohča maid Buddha gávnnašii, lea ipmárdus ahte gillámušas lea dihto sivva ja go dát sivva jávká, de nohká gillámuš. Goalmmát duohtavuohča lea ahte gillámuša sivva vuolgá olbmo háliidusas – anistuvvamis. Njealját duohtavuohča lea oahpahuš das mot háliidus sáhtta bissehuvvot nu ahte gillámuš nohká. *Mahavagga*-čállagis mui-taluvvo ahte ledje dát njeallje čielga duohtavuodá maid Buddha sárdnidii iežas ovddeš ustibiidda go son fas deaivvadii singuin:

Dá lea dat čielga duohtavuohča dan birra mii bávččagahtta, muŋkkat. Riegádeapmi bávččagahtta, boarisvuohča bávččagahtta, jápmin bávččagahtta, moraš, váidaleapmi, bávččas, lossamiella ja duhtameahtunvuohča bávččagahttet. Bávččagahtta servvoštallat dakkáriin masa it liiko. Bávččagahtta earránit das masa liikot. Bávččagahtta go eat oaččo iežamet miela mielde. Dá lea čielga duohtavuohča bávččagahttima siva birra, muŋkkat. Lea dát anistuvvan, mii čuovuha viidáset eallima, mas lea oktavuohča návddašeahkii, ja mii ohcala návddašeahkii duoppil dáppil. Dá lea čielga duohtavuohča bávččagahttima loahpa birra, muŋkkat. Lea dat ollislaš galmmasvuohča dán háliidusa ektui ja dan heaittiheapmi, lea dat ahte guođđit dan, hilgut dan, luoitit dan ja beassat luovus. Dá lea čielga duohtavuohča vuogi birra heaittihit dan mii bávččagahtta, muŋkkat. Lea dat gutnálaš gávccesurat luodda, dat mearkkaša: rievttis oaidnu, rievttis dáhttu, rievttis sárdnun,

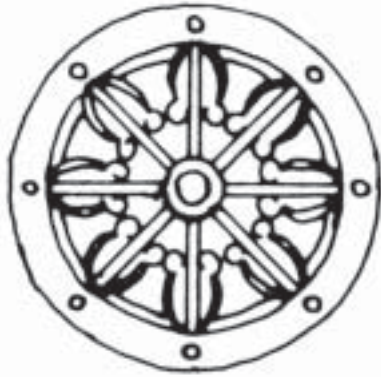

rievttes dagut, rievttes eallingeaidnu, rievttes ohcaleamit, rievttes
fuolla ja rievttes guorahallan.

Buddha njeljiin máhttájeddjiin.

Morráneami manjel elii Buddha 45 jagi. Dan áiggi geavahii son
vánddardit birra ja oahpahit earáide iežas dovddastusa birra. Oallu-
gat čuovvoledje su, ja sii guđet guđde buot ja vulge vánddardit Budd-
ha fárus, organiserejuvvojedje muŋka- ja nonnaortnegii main leat diht-
to njuolggadusat das mot galgá eallit.

Muhtun mátkki vuolde go Buddha lei birrasiid 80 jahkásaš,
buhccái son ja árvidii ahte son galgá fargga jápmit. Buot máhttá-
jeaddjit moraštedje, muhto Buddha jeđđii sin dainna ahte dán rájes

Buddhismma oahpu juvla, gávccesuorat luodda bestojupmái.

lei oahpaheaddji ieš, *dharma*, mii galggai sin láidestit. ležas máhtájjeaddjái, Anandai, dajai son:

Dharma, mas mun lean oahpahan, lea gárvvis, ii gávdno makkárge čiegus oassi mii lea rivvejuvvon das maid mun lean didjiide oahpahan. Mun in leat čiegadan maidege čorpmaid siste. Dál lean boaris, Ananda. Mun lean badjel gávccilogi jagi boaris. Danne, Ananda, divtte guđege ohcalit dorvvu alddis, dego suolu, ja divtte dán dorvvu leat *dharma* ii ge mihkkege eará.

Maŋŋel go lei cealkán dáid maŋemus sániid, de jámii Buddha og lávkkii *nirvanai*. Nirvana mearkkaša “jáddadeapmi”, doppe gos buotlágán háliidusat leat jáddaduvvon ja gillámuš lea nohkan.

Geaidnu ipmárdussii

Buddha sártnis čuožžu ahte “gutnálaš gávccesuorat luodda” heaittiha gillámuša. Dát lea buddhismma bestojumi geaidnu.

Gávccesuorat geaidnu:

rievttes oaidnu lea geahččat ja ipmirdit áššiid nu go dat rievtti mielde leat, ii ge nu go orrot leame dušše ovttain geahčastagain.

rievttes dáhttu lea addit oasi alddis almmá dakkár jurdagiid haga ahte galggašii juoidá oažžut ruovttoluotta.

rievttes sárdnun lea ahte ii galgga gielistit ja šlárvet ja humeštít, ii galgga fasttes ja romes sániid dadjat, ii ge galgga joavdelasaid hupmat.

rievttes dagut leat rehálaš dagut, almmá makkárge čiegus dáhtuid haga ja ráfálaš mielain.

rievttes eallingeaidnu mearkkaša ahte ii galgga válljet dakkár virggi mii dagaha ahte earát vaháguvvet.

rievttes ohcaleamit mielddisbuktet garvit bahás jurdagiid, baldalit daid jus bohtet, ja oahppat jurddašit buriid ja dearvvašlaš jurdagiid.

rievttes fuolla lea gozuid nalde leat ja gozihit rupmaša, dovdduid, jurdagiid ja miela.

rievttes guorahallan dat meditašuvdna mii dahká ahte buot háliidusat jávket, ahte jurdagiid doaibma jaskkoda ja ahte buot dovddut, sihke buorit ja bahát, jápmet.

Rievtttes oaidnu ja dáhttu leat viissisvuodá ja ipmárdusa birra. Rievtttes sárdnun, dagut ja eallingeaidnu leat etihka ja morála birra. Rievtttes ohcaleamit, fuolla ja guorahallan leat meditašuvdnaeallima birra. Buot muŋkkaide ja nonnaide lea meditašuvdna bákkolaš. Son guhte

meditere, čohkká juolggit russolassii, gieđat askkis ja bealggit oktii. Čielgi lea njuolga ja čalmmit leat belohahkii rabas. Dovdduid ja olgguldas váikkuhusaid registrere almmá makkárge erenoamáš daguid haga. Ulbmil lea fuomášit buot mii mielas badjána ja dan bokte ráhkadit dakkár miela gos visot impulssat ja jurdagat jaskkodit. Meditašuvnna bokte oažžu dan siskkáldas dássedeattu ja miellaráfi maid dárbbáša go galgá ipmirdit Buddha oahpa:

Miella leat buot eará áššiid ovddabealde, miella stivre daid, miella ráhkada daid. Dego juvla álo čuovvu vuovssá juolggi, de čuovvu bávččas álo dan guhte hupmá ja bargá buhtismeahttun mielain.

Dego njuolladahkki njulge njuolga, nu njulge viissis iežas rievddadeaddji miela mii lea molsašuddi, measta birgemeahttun, ja man lea váttis stivret.

Karma

Karma lea vuohki čilget olbmo vuorbbi: lea lunddolaš oktavuolta olbmo daguid ja daid váikkuhusaid gaskka. Daguid bohtosat dolvot ođđasisriegádeapmái gos buorit dagut bálkáhuvvojit ja bahás dagut ránggáštuvvojit. Dan sáhtá buohtastahttit lunddolaš morálalágain, ii leat ipmillaš ránggáštus dahje bálkkašeapmi. Olbmo karma mearrida mot galgá ođđasisriegádit. Sáhtá ođđasisriegádit olmmožin, eallin, jámehin, dahje ipmilvuotahan mii orru almmálaš dáluin. Buoremus ođđasisriegádeapmi lea olmmožin, danne go lea dušše olmmoš mii sáhtá luovvanit riegádeami ja jápmima birrajođus (*eallima juvllas*). Galgá eallit olu eallimiid ovdal go lea háhkan alcces nu buori karma ahte sáhtá ođđasisriegádit dakkár dillái mii addá vejolašvuoda beassat ođđa riegádeamiin eallimis eallimii.

Buddhismma eallinnjuoggadusat

Buddhista geatnegahtá iežas eallit riektá. Eallit riektá mearkkaša geatnegahttit iežas dasa ahte:

1. ii gotte ealli sivdnádusaid.
2. ii váldde maidege mii ii leat addojuvvon skearġkan.
3. ii boastutgeavat seksuálitehta.
4. ii huma giellásiid.
5. ii boastutgeavat gárrenmirkkuid.

Sii geat vihahuvvojit muġkan dahje nonnan, fertejit dasa lassin geatnegahttit iežasat čuovvut eará báhkkomiid mat galget buoridit disiplinna ja ovddidit vuoiŋġalaš guorahallama:

6. ii galgga borrat maŋŋel gaskabeivviid (dii. 12)
7. ii galgga geavahit dánsuma, musihka ja neavttašeami
8. ii galgga geavahit liedđebotnosiid, njálggahájaid ja njálggahájat sálvvaid
9. ii galgga oađđit vuogas seanggain
10. ii galgga eaiggáduššat divrras dávviriid.

“Miela golbma positiivvalaš dagu leat garvit anistuvvama ja baicca oahppat árvvasin; heaitit sávvamis lihkohuvvama earáide ja baicca oahppat sávvat veahkehit sin; guođđit boasttu jurddašnavugiid ja baicca bidjat vuođđun dan duohta ja albma oainnu mii dus lea”.
(Patrul Rinpoche)

Sri Lanka mánát ráhkkaneame bálvalit Buddha lidžiiguin.

Buddhisma ruovttus ja tempelis

Buddhisttat gávdnojit olu riikkain ja vuohki mot buddhisma čađahuvvo, rievddada riikkas riikii. Japánalaš ruovttuin lea dábálaččat *butsudan* – buddha-áltár. Das leat olu dinggat, omd. Buddha-bázzi ja biebmooaffarlihtit. Áltára ovddabealde boldet suovvasa. Buddha-áltár lea maiddái dakkár báiki gos bearaš gudnejahttá iežas máttuid. Dat ahte doalahit buori oktavuođa jábmiiguin lea eanas buddhistaide liikka deatalaš go mediteret dahje bálvalit Buddha.

Buddhismma basit ávvuduvvojit iešguđetládje riikkas riikii. Bassebeaivvit leat deatalaččat danne go dalle beassá fitnat tempelis, oaffaruššat suovvasa ja soaitá maiddái guldalit go lohket bassi čállagiid dahje dollet sártni. Dábálaččamus basit leat dalle go ávvudit

Buddha riegeamei, morráneami ja jápmima. Muhtun báikkiin ávvudit visot dáid dáhpáhusaid oktanis miessemánus. Dát basit gohčoduvvojit *vesak* Sri Lankas ja *visaka* Thailánddas. Kiinnás ja Japánas ávvudit Buddha riegeadanbeavvi cuoŋománu 8. beavvi, su morráneami juovlamánu 8. beavvi, ja su jápmima guovvamánu 15. beavvi.

Buddhisttalaš tempelat leat bálvaleami, dovddasteami ja meditašuvnna báikkit. Ovtta tempelguovllus sáhttet leat máŋga vistti main lea iešguđetge doaimma. Muhtun tempeliin Lulli-Asias lea *stupa* Buddha muitomearkan gos sáhttá vurkkodit bassi dávviriid. Kiinnás lea *stupa* viidásetovdánahattojuvvon ja das leat máŋga gearddi, guđesge sierra dáhkki, ja gohčoduvvojit *pagodan*.

Buddhisttalaš dáidda

Ovddeš buddhismmas garve govvideames olbmuid, erenoamážit Buddha. Maŋŋel dohkkehuvvojedje dákkár govvideamit, ja Buddha govat ja báccit šadde eambbo dábálažžan. Buddha govviduvvo máŋggaládjje. Muhtomin govviduvvo askehtalaš Buddha mediteredettiin *ovdal* go gávnnaí čuvgehusa. Eambbo dábálaš lea čájehit Buddha *maŋŋel* čuvgehusa. Son čohkká dábálaččat lotuslieđi nalde mii govvida olbmo čuovgga ja čielga ipmárdusa ohcama. Dat vuohki mot Buddha doallá gieđaid, sáhttá mearkkašit máŋga ášši. Go nubbi giehta lea eatnama vuostá, de mearkkaša ahte son váldá eatnama iežas ovddeš eallimiid buriid daguid vihtanin. Go giehta lea bajásguvlui, de mearkkaša ahte son háliida suodjalit sin geat ohcalit dorvvu sus. Buddha jápmin govviduvvo dan bokte ahte son veallá gilgga nalde ja ámadadju oarjjás gosa beavváš luoitáda.

Eallima juvlla govvideami geavahit olu buddhisttat veahkkeneavvun buddhismma oahpa oahpahusas. Yama doallá juvlla sajis, ja lea eallima ja jápmima duopmár. Juvlla siskkimusas leat govat golmma eallis: spiidni, vuoncávaris ja gearpmaš. Dat ovddastit dan golbma iešvuoda mat čatnet olbmo iežaset eallindillái: diehtemeahttunvuhtii, anistupmái ja vaššái. Go ipmirda mot dát fámut váikkuhit ja billistit olbmo, de sáhttá rievdaduvvot ipmárdussan, buoredáhtolašvuontan ja miehtemiellan.

Unna rieggážis guovddáža olggobealde olgeš bealde čájehuvvo mii dáhpáhuvvá go čuovvola diehtemeahttunvuoda, anistumi ja vaši, ja gurut bealde čájehuvvo mii dáhpáhuvvá go vuoitá dáid fámuid badjel.

Dain stuora duolbbain gasku gova oaidnit iešguđetlágán diliid maidda sáhttá ođđasisriegádit. Bajimusas olgeš bealde lea olbmuid máilbmi. Vuolábealde oaidnit ruovttohis vuoiŋŋaid máilmmi. Stuora čoavji govvida geažuhis háliidusa. Vuolimusas lea helvet, bákčasa ja

biinnu dilli, muhto ii leat bastevaš dilli. Muhtun áiggi maŋŋel lea dolla ja bávččas buhtistan olbmo nu ahte lea fas vejolaš beassat doppe eret. Gurut bealde vuolimusas lea elliid máilbmi. Seammaládje go elliid dovdomearka lea ahte čuvvot iežaset gamuid ja dárbbuid, ovdasta dát dilli passiivlaš eallima gos váilu válljenvejolašvuohta. Bajimusas gurut bealde lea ipmillaš máilbmi gos muhtun áiggi sáhtá eallit gehppes ja buori eallima, muhto maiddá dát dilli nohká muhtomin. Muhtun buddhisttat dulkojit govaid čielgasit dego iešguđetlágán máilbmin eallimis. Earát fas dulkojit daid govadussan iešguđetlágán mielladiliin maid olbmot sáhttet vásihit eallingeainnuset nalde.

Olggumus gierdu ovddasta dan 12-suorat sivvaráiddu. Dáppe deaivat olbmuid mátkkisteaset riegádeamis jápmimii. Govain leat govvosat riegádeami ja jápmima, eallima ja háliidusa, dovduid ja dáidduid jna. dáfus. Go olmmoš čatná iežas dákkár fámuide, de jorrá eallima juvlla viidáseappot. Mihttu lea luvvet iežas dáin fámuin. Bajimusas olgeš bealde čuožžu Buddha rabas gieđaid: oahpaheaddjin lea son dat guhte sáhtá veahkehit olbmuid vuoitit buot eallima billisteaddji fámuid badjel nu ahte gávnaše geainnu olggos birrajođus – *nirvanai*.

Buddhisma máilmmis ja Norggas

Gávdnojit golbma váldosuorggi buddhismma siskkobealde. Boarraseamos buddhisma gohčoduvo *Theravada*. Sátne mearkaša “boarrasepmosiid oahppa”. Dán suorggi gávdnat Sri Lankas ja Thailándas, Burmas, Laosis ja Kambodsjas. Dáppe lea kloasttaroktasavuohta deatálaš, danne go leat dušše muŋkkat geat sáhttet joksat oskkolaš morráneami ja luovvaneami eallima birrajođus. Muŋka lea dakkár olmmoš guhte lea vihahuvvon disiplinerejuvvon eallimii askeas ja meditašuvnnain, ja guhte dasto sáhtá botket oktavuođa máilmmiin. Iđdes mannet muŋkkat olggos kloastaris biebmo-lihti gieđas. Dat gii bidjá biepmu lihtiide dahje addá eará skeaŋkkaid muŋkkaide, dahká árvvolaš dagu.

Nubbi váldosuorgi buddhismmas gohčoduvo *Mahayana*. Dát suorgi lea dábálaččamus Japánas, Koreás, Kiinnás ja Vietnamas. Mahayana-buddhismmas ipmirdit historjjálaš Buddha duođaštussan juoga masa mii lea mihá stuorat. Leat olu buddhat, ja buddhista sáhtá dain oažžut veahki mátkkistis luovvaneapmái ja nirvanai. Japánalaš buddhistaide lea omd. *Amida Buddha* bálvleapmi deatálaš, danne go jus osku ja luohtá ahte son veahkeha, de sáhtá ođđasis-riegádit “Buhtis Riikii” gos lea álkit joksat čuvgehusa. Dákkár buddha gohčoduvo *bodhisattva*. Sii livčče sáhtán guođdit dán máilmmi ja lávket nirvanai jus livčče háliidan, muhto árbmugasvuođas sidjiide

Oassi eallima juvllas. Fuomáš golbma ealli juvlla siskkimusas mat ovddastit buddhismma golbma iešvuođa: spiidni (anistupmi), gearpmaš (vašši) ja vuoncávaris (diehtemeahttunvuohta/čádjideapmi).

geat eai leat vuos joksán mihtu, leat sii válljen vuordit vai sáhttet veahkehit sin gávdnat čuvgehusa.

Goalmát váldosuorgi buddhismmas gohčoduvvo *Vajrayana* ja lea dábálaččamus Tibetas ja Japánas, muhto maiddá Davvi-Kiinnás ja Mongolias. Sáni “Vajra” mearkkaša diamánta ja lea govvádus dan bísticaš duohtavuodas mii bastá buot boasttu dieđuid čađa ja ráhka-da dievaslaš čuvgehuvvon miela. Tibetalaš buddhismmas leat olu govvádusat mat leat deatálaččat meditašuvdnaeallimis.

Norggas leat buddhistat organiserejuvvon Buddhistasearvá mii vuodđuduvvui 1979:s. Sii lágidit ee. guokte jahkásaš seremoniija buot buddhistaid várás: *vesak*-ávvudeapmi miessemánus Buddha riegeami muitun, ja čuovgameassuid juovlamánus ávvudit Buddha morráneami. Norggas leat guokte stuora tempela: tibetalaš *Karma Tashi Ling* ja vietnamalaš *Khuong Viet*-tempel. Goappašagat leat Oslo lahka. Norggas orrot sullii 12.000 buddhista.

Dalai Lama

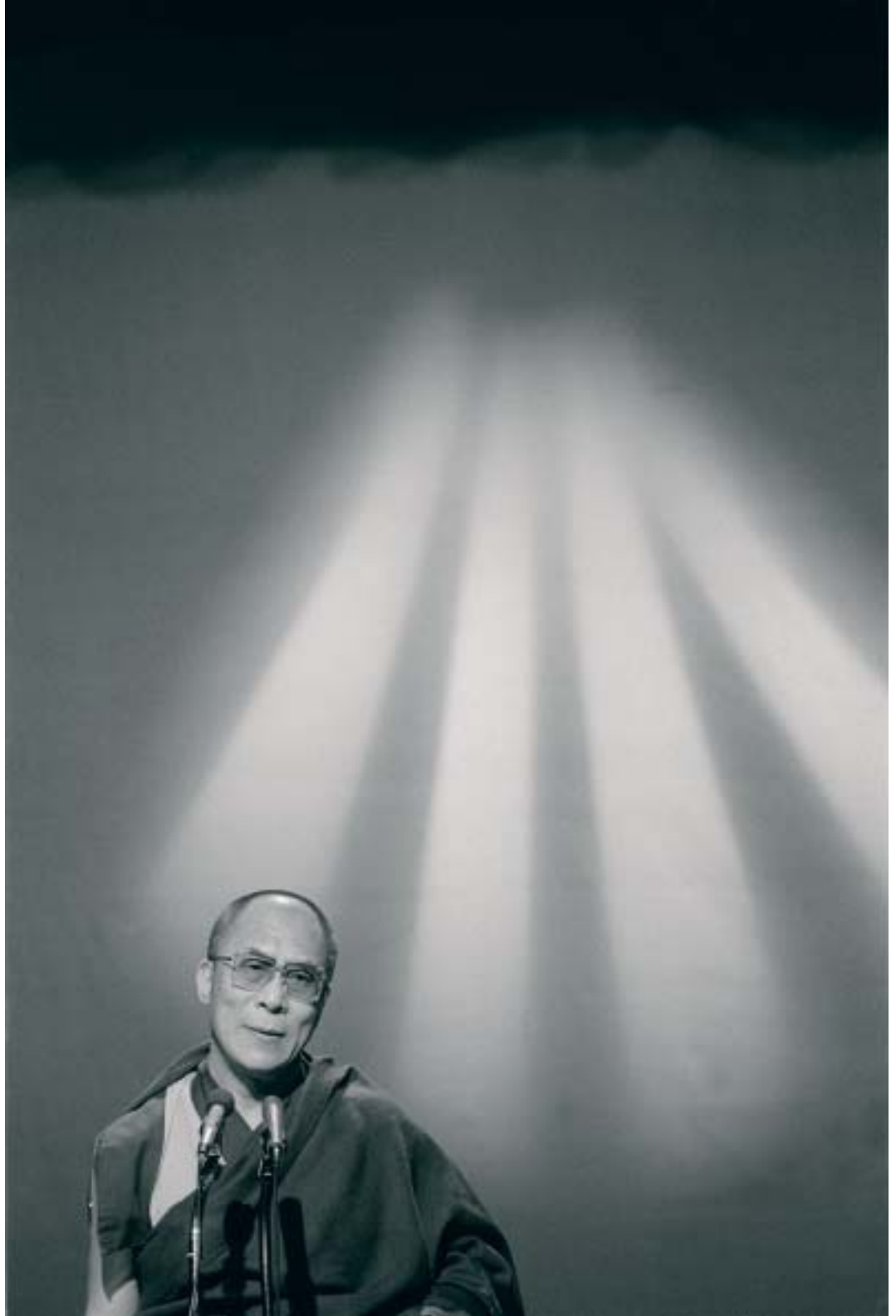
Eanemus dovddus buddhista máilmmis dál dáidá leat Dalai Lama. Son riegeami 1935:s unna giláži nuortadavvi Tibetas. 2-jahkásažžan válljejuvui son 14. *laman* tibetalaš árbevieru mielde. Su oahpahuš álggii go lei 6-jahkásaš. Dat loahpahušvuovvui buddhisttalaš filosofija doavttergrádain go lei 25-jahkásaš.

Lassin dasa ahte lea tibetalaš buddhisttalaš bajimus oskkolaš jodiheaddji, gohččojuvvui son maiddá doaibmat sin politiikkaš jodiheaddjin maŋŋel go kiinnálaččat vuollástedje Tibeta 1950:s. 1959:s stuibmede tibetalaččat Tibeta oaivegávpogis, Lhasas, kiinnálaš okkupašuvvna vuostá. Stuimmit bissehuvvojedje, ja ovttas sullii 80.000 eará tibetalaččaiquin šattai Dalai Lama báhtarit Tibetas Indiai. Tibetalaš jodihangotti váldobáiki lea dál Dharamsalas Indiai.

Dalai Lama lea dan rájes bargan ovddidit tibetalaš iešstivrejumi. Eksiila-tibetalaš vuodđoláhka lea huksejuvvon buddhisttalaš prinsihpaid, ON olmmošvuoigatvuođaid ja demokrátalaš stivrenvuogi vuodđul. 1989:s oaččui Dalai Lama Nobela ráfibálkkašumi iežas barggu ovddas ovddidit ráfi ja demokratiija. Son lea máŋgii galledan Norgga. Sárnistis Oslos go vuostáiválddii ráfibálkkašumi, dajai son earret eará:

“Dovddasteapmi das ahte mii leat buohkat álgovuolgalaččat buorit olbmot geat ovttaláde ohcat lihku ja geahččalit garvit gillámuša, lea ávkálaš go galgat ovdánahttit vieljaš- ja oappášvuoda dovdu, ja liegga ráhkisvuodadovdu ja miehtemiela earáid ektui. Dát lea deatálaš jus galgat ceavzit dán eatnamis gos eallit, mii dađis-

Dalai Lama Sámis. Govva: Harry Johansen.

taga unnu. Danne go jus mii iešbuorrevuođain dušše ohcat dan maid doaivut buorren iežamet beroštumiid dáfus, de sáhttit geavvat vahágahttit earáid, muhto maiddái iežamet. Dát ášši lea šaddan áibbas čielggas olles dán jahkečuodis. Mii diehtit omd. ahte váimmusfysalaš soađi álggaheapmi lea dego iešsorbmen. Dahje go nuoskkidit áimmu ja ábi oanehis áiggi vuoittuid dihte, de billistit ieš dan vuođu iežamet boahteáiggis. Olmmožin ja našuvdnan leat mii áibbas guhtet guimmiideamet duohken. Danne mii eat sáhte dahkat eará go ovdánahttit dan maid mii gohčodit universála ovddasvástádusdovdun”.

“Ovddasvástádus ii leat dušše juoga mii gullá min našuvnnalaš jođiheddjiide dahje sidjiide geat leat välljejuvvon bargat dihto barguid. Ovddasvástádus gullá midjiide buohkaide ovttasgaslaččat. Ráfi, ovdamearkka dihte, álgá guđesge mis. Go mis lea siskkáldas ráfi, de sáhttit doallat ráfi earáiguin geat leat min birra. Go min servodagas lea ráfi, de sáhttit juogadit dan ráfi daiguin servodagaiguin mat leat min birra, ja nie joatká ain. Go mii dovdat ráhkisvuođa ja ustitvuođa earáid ektui, de ii leat dušše nu ahte earát dovdet ahte muhtun sin ráhkista ja berošta sis. Dat veahkeha maiddái min gávdnat siskkáldas lihku ja ráfi. Dát leat vuogit maid mii dihtomielalaččat sáhttit buoridit vai gávdnat ráhkisvuođa ja ustitvuođa dovduid. Soapmásiidda mis lea buoremus vuohki dán dahkat go čuovvut oskku geainnu. Earáide sáhttá leat ii-osk-kolaš geaidnu buoremus. Dat mii lea deatalaš, lea ahte mii duođas geahččalit váldit čielga ovddasvástádusa guhtet guimmiideamet ektui ja min lunddolaš birrasiid ektui”.

Eará oskkolaš árbevierut

Nuorta-Asia oskkut

Kiinnás leat leamaš golbma stuora oskkolaš árbevieru: taoisma, konfusianisma ja buddhisma. Dan guokte vuosttaža vuolgga lei Kiinnás. **Taoisma** lea dan sivdnideaddji energiija birra mii lea juohke dinggas. Taoistii lea deatalaš ipmirdit mot dát energiija doaibmá vai sáhtta heivehit iežas dan mielde. “Tao” mearkkaša luodda. Luotta hábmejit guokte goabbatlágán fámu: *yin* lea passiiva ja sevdnjes fápmu, ja *yang* lea aktiiva ja čuvges fápmu.

Lao Tzu rehkenastojuvvo leat taoisma deatalaččamus olbmuid searvvis ja elii várra 300-logus ovdal min áigerehkenastima. Taoismas leat olu mitalusat su birra. Mitaluvvo ahte son guđii keaisára hoava gos lei barggus, ja vulggii. Maŋemus maid dagai, lei čállit iežat oahpa Tao birra. Muhtumat oaivvildit ahte son šattai okta dain jápmemeahttumiin geat ellet čiegus báikkiin. Jápmemeahttunvuoda jurdda lea deatalaš taoismmas. Muhtun taoistat guorahalle *alkymiija* ja vigge ráhkadit juhkosiid mat addet guhkes eallima – ja áinnas jápmemeahttunvuoda. Taoisma viisát mediterejedje olu aktonas báikkiin gos geahččaledje ipmirdit mot galgá buoremus lági mielde eallit ráfis Taoin. Luondu šattai ovdagovvan. Buoremus eallinvuohki lei čuovvut luonddu “luotta”: nu go guolli vuodjá ja loddi girdá, nu berre olmmoš eallit álkit ja lunddolaččat. Go olmmoš ipmirda luonddus mot galgá bargat, de badjána buorre máilbmi iešalddis.

Konfusianisma. Meaštir K’-ung (K’-ung Fu-tzu, 551-379 omá.) gohčoduvvui son Kiinnás. Oarjemáilmmis lea son eanemus dovddus Konfusiusan. Son barggai oahpaheadjin ja oahpahii olbmuid eallit iežaset dási ja árvvu mielde vai servodat sáhtta buoremus lágiin doaibmat. Son deattuhii ahte galgá leat smáđáhkes ja álo čábbát láhttet earáiguin.

Konfusianismma guovddážis lea olbmo morála. Buot olmmošlaš oktavuodain leat muhtumat badjeleappos ja earát fas vuolit dásis. Ráđđejeaddji lea iežas vuložiid bajábealde, áhčči lea bártneidis bajábealde, isit lea eamida bajábealde, ja boarraseabbo lea nuorabu bajábealde. Konfusianisma deattuha ahte dat guhte lea badjeleappos, galgá nuppiin leat buoredáhton ja siivui. Dan sadjái galgá son guhte lea vuolleleappos, leat oskkáldas ja gulolaš. Meaštir K’-ung oahpahii ahte olbmo deatalaččamus ideálat leat buorrevuohhta earáid vuostá, vuoiggalašvuohhta buohkaid vuostá, heivvolašvuohhta dáiddu, ja duođalašvuohhta, njuolgkalašvuohhta ja jierpmálašvuohhta buot áššiid

Konfusianismissä čuokkalmass.

dáfus. Ideálat leat *oskkolaččat* danne go daid vuolggá lea *almmi geainnus*. “Albmi” lea dat fápmu máilmmearvvošis mii stivre buot áššiid.

Japánas lea *shinto* našunálaosku. Sátni shinto mearkkaša ipmiliid luodda (japánalaš *-to* lea seamma go kiinnálaš sátni *-tao*). Shintoista lea dakkár guhte čuovvu dan luotta mii lea dagahan ahte olbmot ellet harmoniijas eallindili bassi fámuiguin. Shinto lea dakkár osku mas lea lagas oktavuoha lundui. Ipmilvuoha gohčoduvvo japánalašgillii *kami*. Sihke almmálaš ipmilat mat sivdnidedje eatnama ja olbmuid ja daid vuoiŋgaid maid bálvalit shintoismmas, leat kamit. Kamit sáhttet leat elliid, lottiid, muoraid, váriid hámis – ja maiddá olbmo hámis. Dat guddet bassi fámuid ja sáhttet leat sihke buorit ja bahát. Lea mávssolaš doallat buori oktavuoda kamiiguin. Dan sáhttá dahkat go fitná muhtun bassivuoda luhte ja rohkadallá sis veahki. Dákkár bassivuoha lea dábálaččat muhtun čáppa báikkis luonddus, omd. vuovderavddas dahje skáiddis. Veahaš ovddabealde bassivuoda lea verrát, *torii*. Ovdal go lávke bassivuoda sisa, de doidá njálmmi čáziin. Go

Fuji-vári nissonipmil Japánas.

galgá rohkadallat, de manná áltára lusa mii lea juolggi nalde mas lea vuollegis áiddus ovddabealde. Álggos gaikkiha gassa bátti mii lea bielluin gitta. Dasto speažžu gieđaid, gopmirda áltara ovdii ja rohka-dallá rohkosa. Loahpas bálkesta ruđaid áidosa badjel áltárii. Oallugat ostet rohkospláhta muoras mas lea bassivuođa govus málejuvvon ovddabeallái. Duogábeallái čállá rohkosa ja henge dasto muhtun stellegii. Oallugat galledit bassivuođa vai ožžot einnostusa ráhkis-vuođa, dearvvašvuođa dahje eará áššiid birra. Einnostus lea čállojuv-von báhpirii. Maŋŋel go lea lohkan dan mii čuožžu báhpiris, galgá čatnat dan muhtun muorastellegii dahje oaksái.

Sikhaid osku

1400-logu loahpageahčen badjánii ođđa osku Panjab-guovllus mii lea sihke Pakistáanas ja India oarjedavágeahčen. Dan áigge lei muhtun oskkolaš oahpaheaddji gean gohčodedje guru Nanak (1469-1539). Sus ledje veaháš máhttájeaddjit mielde ja sin jodiheami vuolde badjánii garra oskkolaš servodat Panjab-álbmoga siskkobealde. Sikhisma gohčoduvvo danne etnalaš oskun.

Sikhaide lea lpmil dat duohta *guru* (oahpaheaddji). Sikhat ohpet ahte lpmil lea okta, alimus ja bstevas *guru*, mii addá ipmárdusa dasa gii su bálvala. Bálvaleapmi lea mávssolaš sikhaide. Guru Nanak oahpahii čuovvodeddjiidis lávlut sálmmaid, danne go lávlun lei gaska-oapmi mii ráhkadii oktavuoda oskkolaččaid ja lpmila gaskka. lpmila sátni bođii olbmuide guru Nanaka ja su 9 vuosttaš mañisčuovvu bokte. Oskkolaččat válljejedje sin dan vuoiñjalaš ipmárdusa ja árvvu vuodul mii sis lei. Mañjel šattai oskkolaččaid servodat (*Guru Panth*) ja bassi girji (*Guru Granth*) mat šadde sikh-oskku deatalaččamus bagadallin oskkolaš áššiin.

1600-logus ledje stuora riiddut sikhaid ja musliimmaid gaskka, ja oassi dán riiddus lea ain eallime. Sikhaid bassivuohta gohčoduvvo *gurdwara*. Deatalaččamus bassivuođa namma lea *Golle tempel* Amritsaras. Dat huksejuvvui 1500-logu loahpageahčen.

Sikhat eai biehttal ahte eará oskkuin maid sáhhtá gávdnat duohtavuoda, muhto buot deatalaččamus sidjiide lea ahte oskkolaččat leat oskkáldasat lpmilii sin iežaset árbevirolaš oahpa mielde.

Jainiid osku

Jainismmas leat sullii 3 miljovvna čuovvleaddji, eatnasat leat Indias. Sátni *jain* vuolga *jina*-sánis, mii mearkkaša vuoti. Dát namahus addui muhtun olbmái gean namma lei Vardhamana. Son lei jainismma mañemus stuora oahpaheaddji. Namahus sáhhtá maiddái adnot dievdolbmuid ja nissonolbmuid birra geat leat vuotán iežaset himuid ja háliidusaid badjel vai besset luovus jápmima ja ođđasisriegádeami birrajođus.

Osku badjánii sullii seamma áigge go buddhisma, namalassii sullii 500 jagi ovdal min áigerehenastima. Vardhamana lei dovddus Buddha stuorámus vuostálastin. Álggos elii son dego buot eará ge askehtat, muhto 40 jahkásažžan, guhkes fásttu mañjel, oaččui son dievaslaš ipmárdusa eallima čiegusvuodain. Dasto lei son luvven iežas dain fámuin (*karma*) mat čatne su ođđasisriegádeami juvlii. Oahppa lea garas. Jus galgá luvvet iežas buot háliidusain, de ferte eallit sorjákeahhtá buot dinggain. Muhtumat oaivvildit ahte vel biktasat

nai čatnet olbmo dán máilbmái. Sii gohčoduvvojit “áibmogárvvugin”, ja earát fas gohčoduvvojit “vilgesgárvvugin”. Jainii lea deatalaš ahte ii galgga vahágahttit makkárge ealli sivdnádusa. Muhtun munjkain lea álo mielde suohpal mainna suohpalastet váccáhaga vai eai duolmmo divrriid. Muhtumat geavahit njálbmesuoji vai divrrit eai girdde njálbmái. Jainat deattuhit garrasit ahte galgá stivret miela ja rupmaša vai ii čájehit háliidusaid ii ge láhtte fasttit nuppiin.

Mahatma Gandhi bajásšattai jainaid luhtte ja lei váikkuhuvvon sis. Su oahppa eahpe-veahkaválddálašvuodas (*ahimsa*) lea vuolgán jainismmas.

Baha’i

Baha’i-osku lea čuovvoledjiiid mielas almmustus lpmilis mii lea buktovuvvon olles olmmošgoddái. Dat lea vuođđuduvvon dan oahpa nala maid guokte oskkolaš jodiheaddji sárndideigga Iránis 1800-logus. Mirza Ali Muhammad (1820-1850) lei nubbi jodiheaddji. Son gohčodii iežas *Bab*, mii mearkkaša verrát. Nubbi jodiheaddji lei Mirza Husain Ali (1817-1892) ja son šattai mávssolaččamus dán guoktás. Son gohčodii iežas *Baha’u’llah* mii mearkkaša lpmila hearvásvuohta. Son oaivildii ahte lpmil lei su sádden, nu go Bab lei einnostan, ja su bargu lei beastit buot olbmuid dan bokte ahte dulkot lpmila dáhtu ođđasit dan ođđaáigásaš máilbmái. Baha’u’llah doaibma dagahii ahte muslimmat doarridišgohte su ja son šattai báhtarit riikkas. Maŋjel su jápmima lea baha’i-osku leavvan johtilit olu riikkaide.

Baha’i váldá oskkuvuođus islámas, risttalašvuodas, juvddálašvuodas, hinduismmas ja eará oskkuin. Muhammad, Jesus, Movsses, Krishna ja Buddha rehkenastovvojit buohkat baha’i-oskku profeta. Maŋemus ja mávssolaččamus profeta lei Baha’u’llah. Okta deatalaš jurdda baha’ias lea ahte gávdno ipmillaš plána máilmmi dáfus ja ahte dán plána lea Baha’u’llah ožžon almmustuvvot. Su almmustusain leat ovddeš oskkuid boasttuvuođat ja boasttuipmárdusat njulgejuvvon nu ahte olmmošgoddi ođđasis sáhtá soabadit ovttamielalašvuhtii ja ráfái. Čuovvoleaddjit barget aktiivvalaččat riikkaidgaskasaš organisašuvnnain, ee. Ovtastuvvon Našuvnnain, ovddidit ráfi máilmmis ja gávdnat čovdosiid sosiálalaš váttisvuodaide mat olbmuid leat miehtá máilmmi.

Okkultisma ja Sáhtánisma

Sátni okkultisma vuolga latiinnagielas ja mearkkaša dat mii lea čihkkovuvvon dahje čiegus. Okkultismmas guorahallet čiegus fámuidd olbmuid ja vuoiŋgaid máilmmis, ja mot daid sáhtá vásihit. 1800- ja

1900-logus šattai okkultisma dovddus ee. *teosofija* ja *antroposofija* bokte.

Muhtumat geavahit *magiija* go galget guorahallat daid čiegus fámuid mat gávdnojit. Dávjá geavahit *rituálaid* veahkkeneavvun. Ritualá sáhtta leat ahte sárgot gierddu mii ráhkada juogalágán “lanja” gos magiija dáhpáhuvá. Dasto bivdá fámuid dan oskkolaš árbevieru ipmiliin, engeliin dahje vuoiŋnain maid čuovvu. Muhtomin addojuvvo oaffar dan fápmui mas bivdá veahki. Dán sáhtta maiddái dahkat guorahallan dihte iežas dahje oažžun dihte oktavuoda fámuiquin mat sáhttet addit ipmárdusa čiegus áššiid dáfus. Deatalaš inspirašuvdna-gáldu dákkár magiijai leat Aleister Crowley (1875-1947) girjjit. Son lea earret eará dovddus jurdagiin ahte magiija rievtti mielde lea dáhtu ovdáneapmi: “Daga maid dáhtut, dat lea olles láhka”.

1966:s vuođđudii Anton Szandor LaVey (1930-1997) Sáhtángirku San Franciscói. Sutnje ii lean “Sáhtán” seammá go biibbala muitalus bahás persovnnalaš fámui birra mii vuostálastá lpmila. LaVey ii oskon lpmilii ii ge neavrái. Son oaivildii ahte “Sáhtán” lei govvádus buot olbmo lunddolaš gamuin ja fámui, ja geavahii dán govvádusa danne go oaivildii ahte risttalaš kultuvra lei badjelgeahččan dákkár fámuid. LaVey ulbmil lei luvvet dáid fámuid.

Girjjis *The Satanic Bible* čilgii son satanismma sisdoalu. Doppe čuožžu ee. ahte Sáhtán ovddasta návddašeami dan sadjái go garvima, eallinfámu dan sadjái go vuoiŋnalaš nieguid, buhtis viissisvuoda dan sadjái go guoktilis iešdájueami, ja buorre vuoda sin vuostá geat dan ánsšáhit dan sadjái go bálkestiit duššái ráhkisvuoda sidjiide geat leat giitemeahhtumat. LaVey atná olbmo eallin eará elliid searvvis ja dáhtui ahte olmmoš galgá de láhttet dan mielde.

Set-tempel lea joavku mii lea guođđán Sáhtángirku. Tempela vuođđudii Michael Aquino (r. 1947). Son lei ovdal gullan Sáhtángirkui. Aquino geavahii egyptalaš jápminipmila Set iežas organisašuvnna govvádussan. Okkulta máhtu ja čáhppes magiija doaibma lea deatalaš Set-tempelis. Dákkár bargu geavahuvvo ovddidit persovnnalašvuoda ja dáhtu. Ulbmil ii leat bálvalit Seta dahje Sáhtána, muhto ieš šaddat “ipmilin”. Danne lea Set-čuovvuledjjiide mávssolaš guorahallat okkulta árbevieru. Tempelis leat máŋga vihahandási čiegus máhtu dáfus. Dat gii olaha oažžut alla dásiid, oažžu vuoigatvuoda čadahit ritualáid nu go gásttaid ja vihahemiid.

Skandinávias leat smávva ossodagat sihke Sáhtángirkus ja Set-tempelas. 1990-logus lei dábálaš “stoahkat” sáhtánismma govvádu-saiguin, erenoamážit musihkkabirrašiin gos black ja death metal leat guovddážis.

Ođđa-šamanisma ja ođđa-báhkinvuhta

“Ođđa-šamanismmain” oaivvilduvvo dat oskkolaš árbevierru mii lea viežžan inspirašuvnna álgoálbmotoskkuin ja lea heivehan dasa daid sávaldagaid ja gáibádusaid mat min áiggis leat.

Deatalaččamus oskkolaš dahku ođđa-šamanistaide lea *rumbomátki*. Rumbu geavahuvvo ovddidit dihto miellalági. Rumbbu jietna šaddá juogalágán “ofelažžan” vuoiŋjalaš máilbmái gos sáhtá deaivvadit iešguđetge govvádusaiguin, omd. veahkkevuoiŋgaiguin elliid dahje lottiid hámis. Veahkkevuoiŋgaid vehkiin sáhtá šamána ovddidit iežas máhtuid, sihke mátkkoštit vuoiŋjalaš máilbmái ja čađahit rituálaid mat sáhttet leat veahkin beaivválaš eallimis.

Carlos Castaneda girjjit 1960-logus mielddisbukte stuora beroštumi ođđa-šamanismii. Dáppe čilgii son mot muhtun maya-indiána gean namma lei Don Juan, viháhi ja oahpahii su dása. 1980:s áshahii amerihkalaš Michael Harner organisašuvnna mii galggai leavvadit ođđa-šamanisma min áigái. Maiddái Norgga ođđa-šamanisttat leat oahppan sus, omd. Ailo Gaup ja Arthur Sørensen. Girjjis *Natten mellom dagene* 1992:s čállá Gaup muhtun rumbomátkki birra:

“Guldalii rumbodearpama. Ráigi rumbbus rievddai gurran mii lea Stuorasieiddi vuolde. Dohko son galggai. Báze dearvan, jierpmálašvuhta. Rumbu doalvvui su eret. Seainnit johte meaddel. Son njeiejai ja njeiejai. Son seaivvui muhtun steallái. Son oinnii golli vári siskkimusas, čuovgi áđaid, šeaigu kristállaid gihpuin, ruoná ja rukses geđggiid gurain. Dát lei dakkár boares várri gos ledje olu vaikko mat, muhto rumbu gesii su viidáseappot, olggos čuovgasii. Eamiloddi albmeravddas lebbii sojjiid, seivvodii su guvlui. Dat orui beaivvážis, ja lei olu buolvvaid áigi go maŋemus lei almmustahtán iežas sutnje dákkár beaivvážis čuvgejuvvon čábbodagain ja fámuin.

– Leat go don mu fápmoloddi, leat go mu sáivo-loddi? Son lei dárkil hámuhit jearaldaga ovdal go mihkkege dáhpáhuvai, son háliidii ahte jearaldat galggai leat čielggas”.

Ođđa-šamanisma muittuha eará ođđaoskkolaš árbevieruid mat vižžet inspirašuvnna dološ oskkuin, nu gohčoduvvon ođđa-báhkinlaš oskkuin. “Ođđa-paganisma” dahje “Wicca” lea eará namma dákkár árbevieruin. Deatalaččamus lea oahppat eambo daid fámuid birra mat gávdnojit ieš luonddus ja maid maiddái sáhtá gávdnat olbmo mielas. Oallugat geavahit iešguđetlágán magiijaid guorahallat dákkár fámuid. Muhtun 17 jahkásaš dajai dáinnalágiin: “Olles ulbmil Wiccain ja magiija-geavahemiin lea joksat hálddašeami iežas badjel”.

Ođđaoskkolašvuohta, New Age ja Molssaevttolaš lihkadus

1960-jagiid nuoraidkultuvra mielddisbuvttii stuibmideami oarjemáilmálaš ideálad vuostá. Nuorat reagerejedje politihkalaččat soađi ja veahkaválddalašvuođa vuostá, ja sosiálalaččat moite daid árbevirolaš bearašárvvuid ja servodatortnegiid. Oskku dáfus ohcagohte eará árbevieruid go risttalašvuođa. Oallugat vižže inspirašuvnna nuortaguovlluid oskkuin, erenoamážit hinduismmas, buddhismmas ja taoismmas. Lei deatalaš jurddašit ođđa jurdagiid ja dat dagahii lieđđuma ođđaoskkolašvuođa dáfus, mas sáhtii váldit osiid ovttá oskkolaš árbevierus ja heivehit dasa osiid eará árbevieruin.

1980-logus beaggigođii New Age-lihkadus. Dan jurdda lei ovdánahttit ođđa dihtomiela ođđa áigodahkii. Dieđa ja osku ledje guokte dásseárvosaš vuogi dovddastit duohtavuođa danne go materialisttalaš ja vuoiŋjalaš áššit ledje guokte beali ovttá áššis. Lei deatalaš diktit olu oskkolaš jurdagiid lieđđut oktanis almmá dan haga ahte ráhkada goanstadahkkon earuid daid gaskii. Iešguđetlágán terapiijavuogit sihke rupmaša ja miela dáfus leat maid dábálaš dovdomearkkat New Age dáfus.

New Age-lihkadus ovdánii 1990-logu mielde *molssaevttolaš lihkadussan*. Maŋŋel duhátjahkemolsuma (2000) organiserejuvvui dat *Molssaevttolaš Fierpmádahkan*. Dat lea forum mii galgá movttiidahttit diehtajuohkimii, digaštallamii ja doaimmaide mat leat persovnnalaš ja spirituála ovdáneami, molssaevttolaš medisiinna, ekologijja, globála dihtomielalašvuođa, molssaevttolaš eallinoainnuid ja eambbo dievaslaš máilmmegova siskkobealde. Ulbmil lea gávnnahtit ođđa ovdánahttingeainnuid sihke ovttaskas olbmui ja servodahkii gos sáhttá stuorrut ja ovdánit buoret harmonijain iežainis, guhtet guimmiideasetguin ja máilmmiin ollislaččat. Mánngabealátvuohta lea deatalaš ja adnojuvvo buorren danne go dat ovddida buoret ipmárdusa ollislašvuođa ektui.

Dát ođđa hápmi oskkolašvuođa dáfus viežžá inspirašuvnna olu gálduin. Dat mii lea ođđaáigásaš oskkolašvuođa dovdomearka, lea ahte dat lea *ovttagaslaš*: guhtege mearrida ieš maid osku ja dahká. Eai divtte báhpaid dahje eará olgguldas autoritehtaid láidet. Ođđaáigásaš oskkolašvuođas eai leat oktasaš “oskkudovddastusat”, muhto lea čađat rievddadeaddji. “First Church of Cyberspace”-interneahttasiidduin lei “girku” oahppa definerejuvvo, muhto vuolimus linnjái lei vel lasihuvvon: “Geahča min neahttasiidduid ihttin. Dalle soahttat oahppat juoidá eará!”

Ođđaáigásaš oskkolašvuođain lea maiddái dábálaš ahte dat leat beaivválaš eallima birra, eai ge nu olu olbmo agálaš vuorbba birra.

“Ođđašamanista” Ailo Gaup ja su čállin girji.

Ailo Gaup. Govva Niillas A. Somby.

ra. Osku sáhtta leat dan birra mii dahká eallima buorren ja lihkolaž-
žan. Veahkkinn dasa ahte gávdnat buori eallima, sáhtta viežžat
inspirašuvnna sihke dain “dološ” máilmeoskkuin ja buotlágán
“ođđa” jurddašuvugiin. Lea dušše hutkáivuhta mii bidjá rájiid
ođđaáigásaš oskkolašvuhtii.

Eamiálbmogiin lea leamaš lagas ok-
tavuohta luondu elliiguin. Sámi
noaidi einnosteamen bivdoličku.
M. Hoffmann 1737.

Govat ja sárgosat vižžon girjjiin:

Verdensreligionene, Cappelens forlag 1983.

Verdens Religioner, Spektrum forlag 2001.

Buddhas barn, Cappelens forlag 1982.

Verdens religioner, Dreyers forlag 1972.

Isláma
Hinduisma

Buddhisma
Juvddálašvuohta

Mii lea osku? Olu olbmuide lea osku hirbmat persovnnalaš ášši. Osku addá čovdosa eallima čiekŋaleamos áššiide: geat mii leat, gos mii bohtit ja maid galgat dahkat iežamet eallimiin. Olbmuide geat beroštit dákkár áššiin, šaddá osku hui deatalaš ja lagas ášši. Earát fas eai leat nu čadnon dákkár áššiide, eai goit buot áigodagain eallimis. Dalle šaddá osku juoga masa gullá danne go lea riegádan dihto kultuvrii gos dihto oskkolaš árbevierru lea guovddážis. Mii osku lea, vuolgá danne maddái das maid guhtege jurddaša eallima ulbmila ja vuorbbi birra. Go galgat guorahallat oskkuid ja ipmirdit daid, de lea danne deatalaš čájehit sihke rabasvuođa ja sáhkkiivuođa, seammás go čájehit ahte mii doahhtalit dan ovttaskas oskku – ja olmuid vuoigatvuođa oskut maid háliidežžet eallima olu jearaldagaid dáfus, leaš dal ieš ovttaoavilis dahje ii.

ISBN 82-92044-16-7

